

*Складено за матеріалом
Генерала Сікевича
в особистому архіві
Генерала Сікевича*

Ген. В. СІКЕВИЧ

СТОРІНКИ

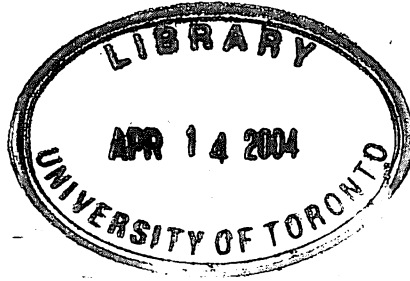
із

ЗАПИСНОЇ КНИЖКИ

ТОМ II. [REDACTED]

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОЇ СТРЕЛЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ
ДРУКОМ НОВОГО ШЛЯХУ
1943

Printed by Ukrainian National Publishing Co. Ltd., Winnipeg, Canada.

Ген. В. СІКЕВИЧ

ВІД АВТОРА

Ці сторінки з записаної книжки
присвячую моїй Дружині, з якою
по сьогоднішній день
прожив сорок років так люблю,
як дай Боже, всім читачам.

Ген. В. Сікевич.

Зоренко

Діставши наказ і інформації, що большевики під керуванням Егорова і Лазарева, спішать зайняти станцію Лозову, я звечора вислав свою кінноту під керуванням сотника Ляховича вперед, щоб зайняти свою станцію Хведорівка і виставити сторожеву охорону, фронтом на Карлівку. А рано-раненько двома потягами, в яких посадив гайдамаків і гарматчиків, поїхав до Хведорівки. Потяг рушив, їде дуже поволі, бо шини по цілому шляху треба було лагодити, щоб потяг не вискочив з рейків. Ніч була така темна, що в двох кроках нічого не було видно, а ще до того буйний вітер залізав у всі шпари потягу і під сорочку козаків. Кілька разів вартові зупиняли потяг, бо їм здавалось, що якісь постаті стоять осторонь, або напроти. Чоти, як ті гончаки, кидались на всі боки шукали ворога, вертались назад і потяг рушав далі. Не доїжджаючи до Хведорівки, яких три милі, потяг став, вартовий старшина Новиків зі звязком шість чоловіків і одним кулеметом пішли наперед щоб довідатися, чи дійсно станція в наших руках. . Вони зникли так скоро і тихо, як ті дикі коти. У вагоні темно, бо горить лише одна свічка і так холодно, що всі понатягали все шмаття, яке у кого було і так смачно спали, що у мене самого почали злипатись очі. . Але в цей час червона ракета високо полетіла до неба і там пукла. Це був знак, що станція є в наших руках. . Потяг рушив і ми за пару хвилин були вже на станції. Чути було гомін людей і чмихання коней. . .

Я вийшов з вагону і пішов на станцію. На зустріч до мене вийшов вартовий старшина і зложив рапорт: Батьку отамане, з наших стеж є донесення, що ворог несе варту в Карлівці. В наш бік пробіраються якісь люде, а побачивши наші варти тікають. Одного з них вже піймали і скоро приведуть сюди. Я увійшов в помешкання станції. Темно, тільки в двох маленьких лихтарях горять свічки. Люде сплять покотом на підлозі на лавках і столах. . Пахне хлібом, потом, мокрими шинелями, дюхтем, кінським гноем і ще чимось поганим. . . Зате тепло. Козаки напалили в залізній печі й вона стоїть аж червона. Якби не побиті вікна й виломані двері, тепер завішані рядном і позатикані дергами, все було б добре. Переступаючи через сплячих, перейшли ми до кабінету бувшого начальника станції; тепер тут польова канцелярія. Тут мені дуже подобалось. Тепло. Гайдамаки повісили велику лампу, що висіла колись коло водокачки. Світла вона дає дуже багато; в кутку на підлозі лежить солома, накрита поверхницею; на столі стоїть парущак, де був зава-

рений чай, дві чи три миски, трохи цукру, паляниця' шматок сала і печена гаряча бараболя.

Я сів біля стола, взяв лямпу і почав оглядати мапу в напрямку до ворога. В цей самий час, щоб не тратити часу, пю чай і їм бараболі з салом. О, які були вони смачні. Мені здавалось, що нічого на світі смачнішого немає... На душі стало тепло і тіло почало шукати, де можна відпочити... Але в цей час прийшов вартовий і каже, що козаки привели якогось чоловіка що хотів перебраться через наші стежі..

Добре, кажу — нехай ідуть сюди.

Увійшли два дозорці зо своїм трофеєм, як вони називали його.

Це був чоловік дуже високого росту, доволі гладкий, поважний, років сорок вісім — пятьдесят, волосся темне перемішане з сивим, лице голене, великі чорні вуси, які висіли, як два вужі, очі темно-сірі, бистрі і такі гострі, що здавалось, хочуть влізти у вашу душу. Лице кругле, кирпатий ніс, шия сильна, як у бугая, руки, як у атлетів, груди широкі. Одягнений в російську синю чумарку, підперезаний широким ременем — обутий у високих чоботах зо складками, широких штанах. У руках тримав і м'яв свій картуз, на руках рукавиці. Коли зняв їх, то показав такі кулаки, що не дай Боже, як би він коли ними вдарив.. Відразу видко чоловіка надзвичайної сили й волі.

Коли увійшов, почав шукати образа по кутах, щоб по звичаю українському вклонитися. Не найшовши його, уклонився мені і всім присутнім і почав з недовірям до нас всіх приглядатись. На всі питання відповідає голосно й виразно.

Розпитавши дозорців, де і як вони затримали цього чоловіка, я подякував стежам за їх добру службу, відпустив їх на відпочинок, а сам наказав підогріти ще парушак. Та все тихенько приглядаюсь, до цього велетня... Відразу, не почавши ще з ним говорити, мої симпатії вже були на його стороні... Прослуживши в російській царській армії тридцять років від однорічника до генеральської посади, я звичаївся людей пізнавати майже з першого погляду і мало коли помилявся.

Скажи нам, чоловіче, хто ти такий? — запитав я.

Я, Андрій Василевич Зоренко, керівник маєтками герцога Ліхтенберського, отставний вахмістр Кавалергарського кінного полку. Останні місяці блукаю по цілому просторі маєтків герцога. Боюсь показатись на очі теперішнім властителям і чекаю того меңту, коли ця хвиля безправя прой-

де і життя повернеться на старе русло; Цими днями я чув, як наші селяне розказували, що побували в Полтаві, що бачили там багато українського і німецького війська. Я, як про це почув, підскочив із радощів і думаю собі: пан чи пропав, а негайно поїду в Полтаву, щоб на власні очі побачити і самому їх старшому розказати про всі ті нещастя, які мені довелося пережити. Раненько, ще тільки сонечко заглянуло у моє віконце, я загнуждав коня, осідлав, вивів у поле, перехрестився, вклонився на всі чотири сторони та й поїхав. Спочатку мені здавалося, що поїхати до Полтави це така легка річ, що немає що й думати. Але як тільки сів на коня та пригадав собі, в якому я оточенню живу, то аж у памороках закрутило. От забийте мене, а не пригадаю собі, в який бік їхати. Забув і про те про що буду старшому говорити. Іду. Почало добре розвиднятися. Голова горить, як у вогні. Треба зіхати з дороги, бо вороги кругом і замість у Полтаву попадеш “під стенку” або на мотузок та на гиляку. Проїхав ще трохи полем, спустився в провали, обїхав село Ланне і Карлівку та взяв дорогу на Хведорівку. Вже чую, що треба відпочити. Заїхав у рощу-гайок, зліз із коня зпугав йому ноги, привязав до дерева, насипав у торбу вівса і сів під дерево. Розв’язав торбу і почав їсти. Кругом тиша, повітря чудове, в лісі гомонять різні пташенята, в траві сокотять комахи. Вже й забув, в якій я небезпеці і задрімав. Минуле життя пробігло у пам’яті. Чую, як сили до мене прибувають, жити хочеться, а ще більше працювати. Сниться мені, що коні в стайні оглядаю і зауважив, що в одного жеребця копита не почищені. Це мене зтурбовало і я хотів на когось крикнути... Коли це мене хтось штовхає. Відчинив очі... Ой лишенько! Чи то я сплю, чи то дійсність? Дивлюсь, очі протираю. Ні, то не сон. Якась постать стоїть передомною і шарпає мене за ковнір сорочки. Другий тримає мого коня і навів на мене свою пістолю та кричить: “руки до гори”. Ой Господи! Біда! Незнаю, хто мене арештує. Я не з полохливих, а злякався. Коли це червоні, то молись Богу, одна дорога — на той світ, і пікнути не дадуть. Та ні, це не червоні, в них таких шапок немає... Партизане? Ні, у них немає однострою... Хтож вони? — думаю собі... Думу мою перервав той, що тримає мене за ковнір, та як крикне: Хто ти такий і куди їдеш? А може ти вартуєш? Кажі правду. Тут я прийшов до розуму і кажу. Яка це варта, коли я навіть зброї не маю, крім батога. Обшукали, навіть штани зняли. Розуміється нічого не знайшли, бо нічого не було. Ну, каже, добре, а куди їдеш? Треба сказати, була не була. Подививсь я на них, а вони не такі страшні. Один вже жує те, що в моїй торбі найшов, а другий очей з мене не

спускає. Оце, кажу, їду в Полтаву, до тих, що там порядок з ворогами народу роблять. Кажуть що там є якийсь український генерал з великою армією і хочу йому про все оповісти, що з нами розбишаки поробили. Ну, коли не брешеш, то це добре. Ми тебе до нашого командира полку відведемо і він тобі скаже, як це зробити. А як збрешеш, бо він зараз пізнає, тоді він нам накаже, що з тобою зробити. Повеселів я, хотів кинутися їм на шию, щоб по рідному подякувати. Та ж я сам старий солдат, добре знаю військовий статут, що вартового чіпати не можна, бо він тоді і багнетом може вдарити. Різні є люде. Є такі що замість поцілувати, хапне за горло і задушить. Ну, кажу, ведіть мене хлопці, куди хочете, тільки щоб мені скорше на свої очі побачити начальство,, дійсно правдиве, а не таке, як я залишив за собою онтам у Карлівці. Зняв картуза, перехрестився, тай кажу: Вірю, що ти ще не покинув нас в таку тяжку хвилину і подаєш нам поміч. Спасибі тобі, Господи на всі времена. А далі кажу до козаків: "Ну тепер ходім". Козаки сіли на коней, а мене повели пішки.

Недовго ми йшли і дійшли до застави. Там відразу нас оточили козаки і всі на перебії почали розпитувати і зі всіх боків розглядати. Аж тут підійшов старший підстаршина, вислухав рапорт і каже: "Зараз відведіть його до командира полку на головну заставу. Привяжіть його коня до своїх в середину і посадіть полоненого на коня, то скорше доїдете. Ніч темна. Коні добре дорогу не знають, полошаться. З корчів час від часу заяць або якась пташка вилетить. Неспокійно. І отак ми доїхали до вас. Тепер робіть зіймною що хочете.

Тепер, Зоренко, кажу я, сідайте на стілець і скажіть мені, чи не стрічали дорогою червоних?

Червоні вже пару днів, як почули, що їдуть війська, почали все з Карловки вивозити, як амуніцію, одяг і харчі, які залишили тут румуни, що тут жили, як їх забрала російська влада з фронту, а тепер повтікали в Румунію. Таксамо вивозять багато цукру з цукроварні. Всіх людей з села позбирали і риють шанці кругом Ланного. В Карлівці роблять приготування, щоб як прийдуть ваші війська пустити вас у повітря, бо хочуть підпалити ті склади, де ще залишилося багато пороху, динаміту, бомб і гранат.

Вже другий день, як прийшли відділи кінноти, піхоти і гармати до Карлівки. Порядку там ніякого немає. Всі керують, немає кому слухати. Бачив загін кіннотчиків на цукроварні. На дорозі в Ланне стоїть п'ять чи шість гармат і біля

них разбашувались курені піхоти. Найкраще вам іти так, щоб обійти Карлівку, біля цукроварні. Там добрий шлях на Константиноград. В Константинограді таксамо вивозять все, що має вартість, а залишилось тільки військо і чека.

Було вже пізно. Ніч минала. Вранці мусимо іти далше, а мені ще цікаво було знати деякі подробиці — як ці люде пережили цей час лихоліття в цих околицях. Тимбільше, що рано мушу Зоренка відправити до Полтави або до Києва, а тоді шкода буде, що не використав такий мент, щоб довідатися багато цікавого.

Слухайте, хлопці, звернувсь я до всіх присутних, пізна пора, ідїть спати, а я ще трохи побалакаю з Зоренком. Мені хочеться знати про все, що у вас робили неіпрошені гості підчас революції і як ви, пане Зоренко, пригадаєте собі, то буду вам дуже вдячний.

З великою втіхою передам вам все що пригадаю собі, бо вже багато чого і забулося:

Мій пан герцог Ліхтенберський, кривний російського царя Миколи другого, багач на всю Росію. На одній Харківщині мав 60,000 десятин землі, а ще в других місцях багато. Машинерія у нас була така, що кращої ніхто не мав на сотки верстов. Великі запаси жита, пшениці та ярового. Табуни коней, як для роботи, так і для виїзду. Коні були найкращі на всіх перегонах. Наші стадні жеребці були привезені з Англії. Найкращі полки російської кавалергарди і керасіри, мали коні з нашої стайні. Гурти волів, бугаїв коров, безрог і овець паслися на вигонах. Молочне господарство було на наших молочарнях найкраще і його висилали по цілій Росії в спеціальних потягах. Дробу було стільки, що ніхто не знав, скільки його є. В теплицях і тепляках мали цілу зиму усякі ягоди та овочі. Чудові парки, овочові сади з найкращою садовиною, баштани огірків, динь, кавунів, соняшників, маку та всього іншого. А за садками поле, поле і ще поле жита, пшениці, ячменю, гречки, проса і вівса. Тисячі робітників працювали на наших землях і робота ніколи не була скінчена. Пивниці заставлені бочками вина, горілок, меду і наливок з вишень і сливок. Великі запаси шинок, різних консерв і чого-чого там тільки не було.

Палац герцога, це був старий панський дім, зі всім тим, що треба для розкішного життя панів. Сам герцог жив у Петрограді і приїздив до нас дуже не часто і то не сам, а звичайно привозив зо собою гостей, старшин, з різних частин гвардії. І тоді наш заспаний палац ніби воскресав з мертвих.

В замку жила старушка Серафима Васильовна Нольде, баронеса. Вона власне була господинею всього господарства, а помічниками у неї був я і Радіонич Козіцький. Хто він і звідкіль, я не знаю, бо він ніколи про себе не говорив. Одно знаю, що такого начитаного і інтелігентного чоловіка рідко стрінуги. Були чутки, що то був незаконний син батька герцога. Це вже немолодий чоловік — років зо п'ятьдесять. Здоровий і сили надзвичайної. Казали люде, що одного разу на царській охоті в Спалі на одного з великих князів вийшов ранений дикий кабан і по дорозі все під ногами нищить. Князь перелякався, не знає що робить. Зі страху стрілив, але де там не трапив. Ще мент і кабан розпоре князя від долини до гори. В цей самий мент Радіонич, що стояв для охорони за князем, вискочив і кинувся з ножом на кабана і всадив звірюці ножа під саме серце. Кабан здох, а Радіонич дістав у дарунку від князя золотий годинник з двоголовим орлом на кришках.

Радіонич, якого всі тут назвали “ходяча енциклопедія”, чого він тільки не знав: і державні закони, і історію світа, і агрономію, сільське господарство, медицину. Ніхто на всю околицю не давав хворим таких добрих порад, як Радіонич. Лікував він лише зіллям й травою і так добре, що кругом люде ішли не до лікарів за порадою, а до нього. Розуміється, лікарям-фаховцям це було не понутру і вони подали скаргу до суду, що Радіонич лікує хворих не маючи диплому скінчення медицини в університеті. Приїхав становий робити слідство, а Радіонич сміється і каже: “Я нікому рецептів до аптеки не пишу, ні з кого за пораду грошей не беру, а балакати мені з моїми знакомими, на яку хочемо тему, ніхто заборонити не може. Коли мій знакомий поскаржиться, що в ньому то або інше болить, я йому оповідаю, що мені, як я був хворий на таку саму недугу дуже помагала та або інша трава. Всі що приходили до мене і випробували ту чи іншу траву, були дуже вдячні, бо їх перестало боліти”. Становий все вислухав, сміється підчас балачки, певишняк та ще і з собою пару пляшок взяв тай поїхав і справа скінчилась нічим.

Крім Радіонича був у нас ще один фахівець, бувший вахмістр кінного полку, Мирон Василенко. На його догляді були всі коні. Не було коня, на якого він не сів би і не привів би до ладу. Мали ми одного жеребця “Ольгерда” трьох років, лютий, кусав і бив копитами всіх, надавав нікому себе осідлати і сісти верхи. Вже хотіли його або продати або впрост забити. Та шкода! Кінь як намальований, високий, стрункий, голова маленька, очі малоощо не говорять, грудь широка, ноги як виточені, на чолі була біла зо-

ренька, сам був вороний, як сталь. Одного разу Ольгерд вискочив зі стайні, хвіст трубою, очі горять, як гарячі вуглі. В мент перескочив через загороду і кинувся до табуна коней, що недалеко паслись. Наскочив на буланого жеребця, ухопив його за загривок і почав гризти, аж кров полилась. Ольгерд нівечить коні. Почув про це Василенко, перескочив через загороди, підскачив до Ольгерда, накинув йому на голову торбу, завязав ременем морду та почав його полосувати на всі боки. Наказав принести вузду і кульбаку, осідлав і загнуждав, скочив на нього зняв торбу з очей. Ольгерд впрост збожеволів: дає гораки, кидається на всі боки, щоб скинути їздця. Та не такий він їздець, щоб скотина його могла побороти і пошкодити. Вдарив щераз нагаєм і погнав в поле по самій рілі. Їздив зо дві години, а як приїхав, то Ольгерд стояв як вівця і тільки увесь трясся. Цілий день нічого не їв. За пару днів Ольгерд став найкращим конем нашої конюшні.

В часі мирової війни на фільварку в Миколаївці був зроблений лазарет для ранених старшин і солдатів російської армії народжених у харківській губернії, більше менше на сто чоловіків. Жилося їм там дуже добре: годували їх і лікували найкраще. Були такі, що вже по третьому разі тут лікувались. А був один старшина Петро Дюмин, що приїхав п'ятий раз до дому. Цей раз рана була дуже небезпечна, бо в самий живіт. Але дякуючи знаменитим лікарям, видужав. Всі були задоволені, та правду сказати, чому і не бути задоволеним, коли тобі що тільки душа і тіло захоче? Навіть родичі до хворих приїзджали. Ми їм, як тільки ранений приїзджав, давали знати. Отак ми собі жили і тільки Богу дякували і просили, щоб скорше допоміг цю прокляту війну скінчити, яка стільки людей сиротами поробила, а ще більше каліками залишила, до ніякої роботи нездібних.

Точно не памятаю, але здається в початку березня, 1917 року, прислав головний інспектор нашим лікарям телеграму, що в Петрограді вибухла революція, цар зрзигнував з престолу, уряд арештований. Брат царя не захотів перебрати в свої руки владу.

Як грім серед ясного неба ударив, так ця вістка наробила у нас гвалту. Радіонич вислав герцогу телеграму, запитуючи: "Що там у вас робиться?" Відповіді немає, а за кілька днів прийшов лист, де написано що то все правда, але щоб бути спокійним, бо це безладдя скоро скінчиться, як в 1905 році.

В лазареті хворі одного молодого лікаря мало не вби-

ли, як він почав лаяти царя і уряд, які буцім-то погубили Росію. Один ранений кинув у нього мискою, другий книжку і полетіло зо всіх боків все, що було під рукою. І якби він не вискочив у вікно і не втік, булиб його забили. В старшинському відділі, підполковник Дюмін зібрав всіх старшин і підстаршин та звернувся до них з такою промовою: "Спокій! Це все щось не так. Я не вірю, щоб цар, який прийняв корону від батька, а батько від діда, а як він помре, то передасть корону синові на що він присягав, щоб до смерті не боронив свого престолу... Я не вірю, щоб цар який, щоб спасти Сербію голосив світову війну і кинув у цей огонь сто п'ятдесят мільйонів народу і сотки тисяч старшин і не закінчивши її зрезигнував, віддав всіх старшин анархії! Я не вірю, щоб цар, без згоди народу, послухав двох-трьох депутатів і зерзигнував з престолу! Я не вірю, щоб російський цар, по якого одному слову могла повстати вся Росія з його гвардією, яка у нього займала найвищі посади в державі і в якій служили всі його кривняки, не міг спинити руху невеликої групи революціонерів! Панові старшини і ви козаки, я ще дуже слабкий, але я ще сьогодні поїду в ставку, щоб там на власні уші почути про все, про що тут написано. І як буде потрібно, стану в ряди на захист честі й престолу. Але коли це правда, що й цареві не можна вірити, тоді немає що жити і ви більше не побачите мене..." Дюмін в цю саму ніч поїхав туди, де перебував цар. За десять днів прийшла телеграма: "Все правда. Прощайте. Жити не хочу в такому хаосі!"

Більше про полковника Дюміна ми не чули ніодного слова, певно покінчив зі собою.

Ми всі ходили з важкими думками, як спущені в воду. Відомості зо ставки приходили одна гірше другої. З лазарету покалічені почали розїзджатись по хатах. Нових з фронту не привозили. Той молодий лікар, якого солдати хотіли вибити, утік до Харкова і став там депутатом в робітничій раді. Залишились у лазареті три сестри-жалібниці, два лікарі і десятки два тяжко - хворих.

На село приїхали пару дезертирів, що підчас війни ховались по лісах. Приїхав якийсь агітатор і зараз утворив чека, такий революційний суд і наставив свою владу. А тут почали наїжджати різні незнамі нам люде. Одні казали, що вони члени Державної думи, другі члени совіту солдатських і робочих депутатів. І всі вони такого наговорили, що аж волосся дубом стало. А ще головне, що усі події так перекрутили, що де брехня, а де правда, не знати.

Робітники в маєтку від ранку до вечора на мітінгах, бо з непривички це для них дуже цікаве було. Ніхто до роботи не стає: коні і худоба нечищені і не нагодовані. Один Василенко, як той велетень, скрізь робить. Але що один чоловік може зробити? Корови недоєні ревуть, млин став, палац не огрітий...

Зате підчас обіду і вечері всі, хто тільки міг, біг їсти і пити. Кухарі, чим тільки могли, догоджали: варили і пекли все що тільки люде бажали, а в кінці кінців і кухарі застрайкували. Тоді кожний сам почав собі догоджати: той варить курку, той гуску. Вирізали увесь дріб. Почали різати безрог, теляток, овець, а там і за биків прийнялись. Спалили всі стоси дров, що були на цілий рік приготовані. Вирубали столітні дуби, липи, ясені, горіхи, сосни.

Перескочили до садків і порізали найкращі яблуні, грушки, сливи, черешні. А в цей час пастухи і хлопці з села набрались революційного духу, пронюхали, де сховані різні солодоші й полізли в пивниці, повибивали вікна в тепляках, позбірала там ягоди і овочі теплого краю. Ну нехай би собі їли, а то вікна вибиті, мороз докінчив роботу розбишак і все знищив.

Одного разу дивлюсь, а кілька дезертерів кружать біля пивниці де заховані найдорожчі вина і наливки. Вони як побачили мене, повтікали і поховались у садочку. Я вернувся до палацу і бачу, як три пастухи бігають біля моєї хати і ловлять-качки, що ще не забрали передше. Я не втерпів, взяв патику і за ними. Гонялись ми з півгодини, а в цей час хтось свиснув. Хлопці зупинились, подивились у той бік, розсміялись і побігли. І щож ви собі думаєте? В той час, як ми гонялись з хлопцями, дезертири залізли з пивницю і витягли пару бочілок наливок, кожна по два відра і втекли. Так одурили старого воробця! Замкнув двері на нову колодку і думаю: "Дурне, тепер ніякі колодки не допоможуть. Доки ще голова чогось варта — пів біди, а от як здуріє від алькоголю тоді пиши пропало."

Так і сталося. Наїхало на селю назначене Керенським різне барахло: конокради, злодії, душегуби. Всі вони в тюрмах і каторзі пройшли таку школу, що для них не було нічого святого, ніякої честі, сорому. От тут і почалася самоваля, анархія. Думали просити герцога, щоб військо прислав або козаків. Подумали і розсміялись. Деж тепер того війська дістати, коли саме військо найбільші розбишаки, бо ще і зброю мають. Поліція вся арештована і вислана на фронт, а там, щоб спасти свою шкуру, попереходить до ворогів?!

Бачимо, що біда. Переодягли ми стареньку баронесу за селянку і вивезли на залізницю. І вона десь поїхала, а чи доїхала куди хотіла, не знаю.

Прийшов до мене Радіонич і каже: “Треба все, що тільки можливе, зібрати і заховати. Я знаю таке потаємне місце в пивницях, що там ніякий злодій не знайде.” Говоримо про це, а в цей час промінь від вогню освітив увесь маєток герцога. Голота підпалила скирти соломи. Вогонь спалив яку тисячу пудів молочної соломи, скирти ячменю і перекинувся на стайні, де стояли робочі коні і вівці. Ніхто і пальцем не рушив, щоб вогонь погасити. В цей час Василенко побачив, що вогонь захопив стайню. Схопив попону в руки і мішок на голову і побіг до коней. Як він їх наганяв, ані один кінь не рушив з місця. Тоді він почав накривати коням мішком голови і виводити надвір. Скільки він вивів, не знаю, але на ньому загорілась одежа і він почав її гасити. стодола повалилася, поховавши під собою багато коней і овець. Разом з кіньми згоріла вся кінська зброя і різні приладдя.

Пішли ми з Радіоничем до палацу. Почали збирати все, що було найдорожче і зносити до пивниці через таємні двері, про які ми тільки вдвох знали. І це була найкраща пора, бо як горіла стайня, злодії залізли в пивниці, винесли звідтіль вино й горілку напились і все село, хто тільки був там, понабірало собі, в що тільки хто міг, цього добра. Забрали всі глечики, що висіли на тину для сушення; а коли не вистарчило, то почали в шапки наливати.

Напились до схочу та ідуть до палацу. Хто кидає каміння у вікна, хто стріляє з рушниць, що принесли з фронту. Кричать, співають не розбери що. В цю саму пору один з наших найбільших злодіїв, що повернувся з арештанських рот Андрущенко, зупинив юрбу і каже: “Хлопці-товариші, час прийшов щоб відібрати, від цього вражого сина герцога, лизоблюда царського, те, що він і його батьки грабили у нас і наших батьків. Вже по других маєтках люде повідбірали такі маєтки і є влатителями того, що їм по праву належить. Памятайте наш найбільший приятель дав гасло “грабуї награбоване, смерть буржуям, мир в хатах війна в палатах!” Ура нашому спасителю, ура совітам робочих дітей!”

“Ура!”, заголосила юрба п'яних слухачів і посипалось каміння в вікна палацу. А Андрущенко п'яний, як ніч, кричить: “Дивіться хлопці, щоб ніхто з тієї чорносотенної зграї не втік! Зараз як піймаєте, тягніть до мене. А в мене суд короткий — мотузок на шию і на гияку.”

Юрба підбігла до дверей. А у нас двері дубові, зроблені на совість. Де їм п'яницям їх одчинити. Гримали, гримали а двері стоять непорушені. Почали стукати і кликати: "Хто в палацу, одчиніть двері!" Немає нікого. Тоді підсадили малого хлопця до вікна. Він вліз до палацу і одчинив їм двері. І от тут треба було бачити, що вони нарobili. Все що можна було винести, позабірали, а решту поломали і побили: Чудові люстра, лямпи, портрети з гардероби герцога; позабірали його одяг і тут-же почали натягати на себе. Тільки біда, що наш пан був здоровий, високий і широкий, а ті п'яниці короткі. І як одяглись — одна сміхота. За яку годину в палаці було гірше, як у хліві.

Нараз все стихло, Юрба дивиться на двері а там стоїть Василенко. Андрущенко відразу прийшов до себе і закричав: "На гак його сукина - сина!" Василенко тихенько підійшов до Андрущенка та як бабахне його, аж той юшкою залився. Після того, взяв його за ковнір, підняв догори та й каже до юрби: "Сором вам, люде слухати цього бандита, конокрада. Бачите до чого він вас довів: вас чесних людей навчив красти, грабувати. Ну, а як прийде час, то що ви на суді скажете?" Юрба замовкла. Тоді він підтягнув Андрущенка до дверей та як пхне його зо сходів, аж закурило. Андрущенко підскаочив догори і закричав: "Чекай, льюкаю, я з тобою ще порохуюсь!" Василенко зробив в його бік пару кроків, ніби хотів ще порохуватись з ним. Але Андрущенко дав такого тягу, що й добрий пес не дігнав би. Юрба стоїть, сміється і потиху почала розходитись. Василенко залишився самий, запер двері і потиху свиснув. Це був наш сигнал. Ми вийшли з пивниці. Стоїмо і один на другого дивимось.

"Ну і що тепер будемо далі робити?" — каже Василенко.

"Немає іншої ради — кажу я. — Бери, Василенку, найкращого коня або й два і не пізніше цієї ночі гайда до себе до дому в тарашанський повіт, бо тут тобі буде каюк. Андрущенко вже напевно в дорозі до своїх організацій і звідтіля привезе або сам напише наказ тебе заарештувати. А сам знаєш, який буде кінець. А за цю сволоту віддати життя — дурне і некорисне."

Василенко пропонував нам всім трьом їхати до нього. Я пообіцяв, що за пару днів загощу до нього, бо мушу тут ще дещо зробити. А сам думаю: "Це неможливо, бо якже я залишу свій пост, як вартовий по охороні дорученого мені майна?!"

Подали ми один другому руку, міцно стиснули, поцілувались і Василенко відразу пішов до стайні. Взяв Ольгерда і ще одного доброго коня, привязав на них все, що для дороги потрібне і поїхав. До цього часу немаю про нього вісти.

Ще була темна ніч. Я положив Радіонича спати і він заснув як мала дитина без журби — такий був перенятий цими подіями. А я почав ховати те, що ми знесли до пивниці.

Цей день і ніч пройшли спокійно, а на другий день по полудні приїхали до замку аж три вози різного люда. Кричать, лаються, з рушниць палять. Викотили кулемет і поставили проти замку. Вийшов наперед Андрущенко і наказав хлопцям привести на подвір'я мене, Радіонича і Василенка. Хлопці побігли в різні сторони. Розуміється нікого не знайшли і повернулись із нічим. Андрущенко як скажений кричить і лається. Тоді один з хлопців каже: “Де нам їх знайти як ще позавчора вночі Василенко забрав двоє коней і поїхав по шляху в напрямку на Константиноград. Казав нам що веде коні в подарунок головному комісареві в Константинограді. Тут прибїгли ще кілька хлопців і всі одно кажуть.

Тоді один з них, що їх привів сюди Андрущенко питає: “Ну і що ми будемо робити? Ти набрехав нам, а виходить, що сам Василенко поїхав до старшого і ще нам буде клопіт, що ми без його наказу поїхали сюди.

“Не бійтеся, хлопці, каже Андрущенко — я зараз зроблю порядок.”

За яку годину вже село було на подвір'ю. Вийшла якась постать, виняла папір, що сам Андрущенко написав і прочитала, що від цього дня всі маєтки герцога переходять до селян, щоб зараз порозбірали по хатах всю ходобу, коней і дріб. Незнав, що люде і без нього вже порозбірали. Негайно, щоб вибрали комітет до сільської ради, а головою цього комітету вже призначений Андрущенко. А щоб як слід закінчити ці вибори, наказав принести з пивниці все те, що там залишилось. Напились і поїхали туди, звідтіля приїхали. З цього дня на подвір'ю замку не було дня, щоб кого не забили; селяне з околиці приходили і хотіли чим небудь пожитися та землі взяти. От на цім і почали бійки поміж собою і повна анархія.

Радіонича вночі я відвіз до могого приятеля, а той дав йому змогу виїхати далі на Київщину на стацію Кожанка. Дорогою він згинув і не знати, де і як. Я живу, де приї-

деться, по більшості в лісничих хатах, які покинули наші лісники.

Чув, що герцог приїхав до Києва. А де він живе — не знаю. Дехто казав, що генерал Скоропадській, що керував колись 34 корпусом, дав йому приміщення. Оповів би вам ще багато-багато дечого, що робили у нас чека, як забили нашого попа, що стримував людей від безчестя і жив спокійно з вірою у Бога.

Світає. Чути стріли на фронті. Зоренко встав, уклонився і каже: "Щиро дякую вам, що дали мені цю ніч відпочати після того пекла, де я день і ніч варився. Щасливої вам дороги, щоб якнайскорше покінчили з цими ворогами людства. Чув, що ви будете Україну про яку я ніколи не чув, ні в школі ні в війську, ні від наших провідних людей. Вибачте мені, що я тут перший раз у житті згадав про Україну, а не сказав Росія. Я хочу вірити, що на розваленій царській Росії повстане стара велика Україна зо своїм національним урядом.

Ми попрощались. Я дав Зоренкові перепустку до Полтаву, подякував йому за інформації і дав наказ вартовому старшині зібрати негайно до мене всіх старшин.

напрямку Карлівки і цукроварні. Зо сторони Карлівки чути сильні вибухи динаміту. Як горохом затарахкотіли кулети і заахали гармати.

В Дорозі до Полтави

Ніч пройшла спокійно. В шостій годині ранком, 4 цвітня, 1918 року, я вже був на майдані у Гоголеві, де зібрався весь отряд українського війська, якому було дане завдання вигнати ворогів з наших земель. На правому крилі стояли кіннотчики під керуванням сотника Ляховича. Коні жваві, так і танцюють під козаками. Шкура на них полискується, стрій і зброя у великому порядку. Козаки як намальовані сидять на конях — усміхуються, насунувши на бік шапку з червоними шликами і золотою китицею; за плечима карабін, в руках списи, шапки баранкові, чорні, чумарки сірі. Здалека дивиться — чудовий образ.

Все село висипало подивитися на своїх козаків. Молодиці і дівчатка одна перед другою ізза плечей батьків приглядаються на стрункі постаті вояків. І не одної забилося серце від жалю, що ті гарні хлопці покидають їх село! А якби то було добре, якби ці красуні залишились тут пару днів. Ото була б забава!

Коли я підійшов до них, почувалась команда: “Позір, вправо глянь.” Я звернувся до них з такими словами: “Козаки, на нас випало щастя і доля допомогти нашій матері Україні скинути з себе кайдани, які вона носила триста років. Цілий час, почавши від Києва, ви бетеся з нашими ворогами, слава про вас лунає по цілому світі. Памятайте, що ви передові наші очі й уші! Слава вам і вашим батькам, що виховали таких славетних козаків! Слава Україні!”

Сурмачі заграли марш і стежі вирушили виконувати своє завдання. Останнім полетів за своїми козаками сотник Ляхович. Як сьогодні бачу цього хлопця перед собою: молодий — років 24 - 25, середнього росту, стрункий, тісно перев'язаний очкурем в поясі, ноги і руки тонкі й малі, лице подовгасте, маленькі чорні вуса під носом, чорне волосся перечесане на дві сторони, чорні очі, біле лице трохи осмалене сонцем і вітром, маленькі уха, в очах світиться енергія і неприклонна воля, навіть деспотизм. Ходить швидко й дуже легко, як кіт, на коні сидить як влитий, одягнений в сіру чемарку зо срібними глазуриями, тоб-то нагрудними набійницями, через праве плече до лівого клуба ремінь зо срібними прикрасами, на яким висіла старинна, дамаскої сталі, шабляка. При шкур'яній похві срібні обручки і кільця, а рукоять срібна, висаджувана самоцвітними камінями. На голові мав чорну смушкову шапку з червоним

шликом і золотою китицею. Син священика, десь недалеко Каменця. Скінчив гімназію. В часі світової війни пішов на фронт, був кілька разів ранений, за лицарську відвагу підвищений до ранги прапорщика. В часі революції лежав ранений в Кронштадському шпиталі. Одного разу вскочили туди розбишаки - матроси і повикидали майже всіх старшин на хідники з другого і третього поверху. Головним провідником їх був матрос Табурянський.

Ляхович спасся тим, що сестра - жалібниця на пару хвилин перед тим вскочила до його кімнати і вмить наклала на його постіль і його самого зо всіх постелів шмаття. За п'ять хвилин ускочив туди Табурянський і питає, де ранені старшини. Сестра відповіла, що тут робиться ремонт і всіх хворих перенесли в інші кімнати. Табурянський повірив і побіг далше. За яку годину знесли до лазарету сорок два трупи, а п'яна матросня ограбивши лазарет побігла робити бешкети в інших лазаретах.

Ця подія зробила на лагідного хлопця страшне вражіння. Загорівся в нім дух помсти. Він заприсяг собі, що як тільки ще буде мати силу, то відплатить цим розбишам за смерть тих безборонних.

Сестра-жалібниця призвала ще одну сестру і вони вдвох пересунули ліжко Ляховича до другої кімнати. Тут він під прізвисьмом звичайного козака полежав який місяць, виписався, пішов відразу на потяг і поїхав до Києва. Тут записався до Коша Слобідської України. Петлюра не дуже любив паничів і все приглядався до праці Ляховича, але вкінці переконався, що цей панич добрий гайдамака. Він перший був в боях і останній ішов спати на відпочинку. Тепер у нього було одно гасло "око за око, зуб за зуб". Перебував весь 1917 - 1918 роки в боях за Україну. Підчас гетьманату захворів, рана на грудях почала знова про себе давати знати, почав кашляти кровю, взяв відпустку і поїхав до батьків. Записався до університету, одружився і жив доволі щасливо. Нерви його були страшно подразнені. Почав уживати морфіну. Підчас директорії хотів їхати до армії, але тут брат його дружини дав знати большевикам про нього і коли він поїхав до Каменця, його дорогою перехопили, страшно замучили і кинули мертвого серед дороги. Дружина два дні чекала на свого чоловіка. Потім поїхала на його зустріч і найшла дорогою забитого.

Військо пішло в дорогу. Я зайшов ще до своєї хати переглянути пошту. Велика торба телеграм, листів і різних наказів. З них більше цікаві отці: Центральна Рада наказує скрізь, де тільки буде переходити військо, оголошувати і

розвішувати на стінах “четвертий Універсал, оголосити земельний закон затверджений 2 січня 1918 року. (соціалізація землі на користь селянства), а ліси, води і підземні багатства переходять до розпорядимості уряду УНР. Оголошити закон, затверджений 7 лютого, про вісімгодинний робочий день. У всіх містах, які займе наше військо, ставити тимчасових урядників, оголосити закон про права громадян УНР і хто має право бути горожаном України. Відкрити скрізь українські школи.” З цього боку дуже велику роботу робив міністр освіти, Вячеслав Прокопович, який вже відчинив по просторах України тридцять п'ять гімназій. Це був великий вчений, знаменитий педагог. Це людина в повному змислі слова ідеальна і на своєму місці. Повідомляється таємно, що австрійці і німці реквірують по селах багато селянського добра. Селяне день від дня все більше і більше ставляться до них ворожо, це використовують большевики і ведуть агітацію проти Центральної Ради і Генерального Секретаріату, зате що вони призвали німців на Україну. Коли селян питали, хто кращий для них, чи большевики, чи німці, селяне відповідали, як та коняка що її спитали, що краще — віз чи сані. Кінь глянув на віз, зиркнув на сані і каже: “І то сволоч, і то сволоч; бо мені все одно треба тягти, і те, і друге”.

Зараз-же оголосили текст мирового договору, що був підписаний в Бересті, 9 лютого, 1918 року, коли повсталла Українська Держава:

1) Німці, австрійці, болгари і турки з одного боку і українці з другого заявляємо, що военний стан між цими державами скінчився. Сторони заявили про свою лояльність один до другого, щоб на далі жити в мирі і дружбі.

2) Кордони між Австро - Угорщиною і Україною ті самі, що були при російським уряді, а на півночі від Таганрогу, по лінії Білгорай, Шебришин, Красностав, Пугачів, Радун, Межиріччя, Вигоновське озеро.

3) Опущення окупованих теренів почнеться негайно по ратифікації договору.

4) Дипломатичні і консулярські відносини між сторонами, що заключають договір, почнуться по ратифікації договору.

5) Заключаючи договір сторони відмовились платити кошта війни і за всі вивезені з краю реквізиції.

6) Ранених, полонених відпустити негайно по домах, оскільки вони не захотять залишитися в тій державі, де були полонені.

7) Що торкається захоплених військових і торговельних кораблів, то буде призначена окрема комісія.

8) Мито, торгівля будуть оголошені окремо.

Далі оголосили, що в Україні єдині гроші це випущені українською владою; старі російські обмінити в державних банках, большевицькі касуються цілком. Німецька марка і австрійська корона приймаються по ціні тридцять п'ять шагів.

Таємно: німці і австрійці обезброїли наших партизанів, а зброю забрали собі або спалили.

Переглянув усю пошту, зараз же дав наказ адютантові, як прийдемо до Полтави, виконати те, про що наказує Центральна Рада. Одягся і з адютантом поїхали догоняти полки.

Ніч 24 Грудня На Позиії "Гладке"

Вже третій день стоїмо ми на позиції, недалеко села Ігоровиці, на бургах здовж села Гладкого. Хто вибрав цю позицію, була вона дуже погана. Праве крило було від ворожих шанців не більше як триста кроків, а ліве відійшло здовж гори на яких вісімсот до тисячі кроків. Уся місцевість по між шанцями забита дротяними загорожами. Недалеко ворожих шанців був цвинтар. Там стояла їх головна застава. Ми через нашу рзвідку знали, що ворог готується в кожній хвилині напасти на нас і тому ми були дуже чуйні. Попередньої ночі ворог пустив в повітря наш підземний окіп, яким ми хотіли зірвати його деякі передні варти. Динаміт викинув догори велику кількість землі і зробив там глибоку яму, яку ми зараз же заняли своїми людьми і таким чином були від цвинтаря яких двісті кроків. Люде, що сиділи там, мусіли бути дуже уважними і мали сполуку з нами лише вночі. Ми робили всі заходи, щоби прорити до них невеличкий коридор, тільки та робота дуже небезпечна і тому ішла помало. З самого ранку, 24 грудня, була така сніговиця і буря, якої місцеві селянки-галичанки не памятали. Вітер як скажений реве і стогне, світу Божого не видно. Виставив я окремі вартові пости і сидимо в шанцях та чекаємо, що далі буде.

В моїй землянці повно диму. Чура розпалив вогонь у якійсь самороботній печі, тільки дим пішов не догори, а низом і мало не подушив нас. Одчинив двері, випустив дим і загасив огонь. Холодно, а всетаки краще, як душитися димом.

В цей час зайшов до мене сотник першої сотні Зіновева з донесеннями від застави, що до ворога прийшли підсилки альпійські стрільці. Це були в австрійській армії найкращі стрільці. Не було в шанцях щілини, щоб той стрілець не використав такої нагоди і не старався пустити кулю в око того, що заглядав у ту щілинку. Солдати любили з ними дрочитися: візьмуть папаху на якийсь патик і виставлять поверх шанців. В ту саму мінуту засвистять кулі і прострілять папаху. Любо солдатам що так одурили ворога. Одного разу напхали соломи в шинелю, причіпили шапку і потихенько почали те опудало висовувати на шанці. Виглядало, немовби солдат лізе. Потягли його здовж шанців. Яка це була комедія, як ворог почав палити з рушниць і кулемету. Побили зовсім бідну солему. Солдати стягнули сво-

є чучело на долину і викинули наверх ту солому, якою було набито чучело. Сміху було багато.

Вислухав рапорт Зіновева, запропонував йому шклянку чаю, а сам придивляюся до нього. Це була молода людина, років 24 - 25, по національності донський козак. Під час світової війни він пішов добровольцем на фронт, скінчив скорочену військову школу, і був підвищений до ступня прапорщика. В полку за відвагу дістав пару хрестів і рангів. Був два рази тяжко ранений. Революція його застала в Києві в команді виздоровців. Наказом Керенського його відправили в дійову армію і він попав у той полк, де я служив і разом з мною перейшов до гайдамаків. Чоловік, хоч і молодий, був дуже нервовий, уживав наркотики і в той час був страшний деспот зі слабою волею і дуже легко піддався сильним впливовим людям.

Памятаю, як ми були в гайдамаках, то він мені оповів свою біографію. Одного разу, таксамо в зимі, сиділи ми з ним у шанцях. Холодно було, а він крім легкої шинелі нічого не мав. Я запропонував йому сісти ближче до мене на солому та накрити ноги брезентом, щоб тепліше було. Він подякував і каже: “Батьку, мені не холодно, я маю тепле спідне шмаття і дуже теплі чоботи, в середині виложені повстиною. Тепло, як в усі”.

От тоді я його запитав: “Скажи мені, сотнику, як це ти донський козак, а йдеш помагати нам українцям. Тим більше що зараз ми йдемо якраз на кордон землі війська донського. Ну, а як дончаки виступлять проти нас, що тоді?”

— Безумовно піду з вами — відповів сотник. — Ані одної хвилини думати не буду, бо в тім виступі буде не наше славетне військо Дону, а будуть якінебудь пройдисвіти — розбишаки, грабіжники. Нам вашої землі не треба, ми своєї маємо багато. Нехай тільки повернуть нам ті землі, що позабрав від нас і пороздавав своїм прихильникам російський уряд. От якби ви пішли нас грабувати і наші землі відбрати, тоді прощайте — не ваш я співробітник!

Ви ще мене запитали, чому я донський козак іду разом з українцями боротися за їх права. На це я маю свої причини, а головні з них такі: я симпатизую з тією державою, яка бореться за свою свободу, за своє державне право! Ми козаки вільного Дону тільки і мріємо про ті славетні часи, коли ми були вільними, від нікого залежні. Ми діти степу й води. Козак розуміє життя тільки тоді, коли він на коні або в човні. Кайдани для нього гірше смерті. Я, ще коли був малим хлопцем, любив прислухуватись про все те,

що говорили наші старші про минуле. Знав добре і про минуле наших сусідів — кубанців, терців і українців, які як і ми, втратили свою незалежність і тепер у неволі. Мій батько мріяв про союз усіх козаків, в якому кожен мав би своє парламентарне тіло, а на чолі що чотири роки почерзі від кожного козацького роду стояв би їх представник, а коли треба боронити козацьку землю, то всі козаки ідуть разом.

Оці думи перебігли передомною як в каледоскопу, але я відійшов від своєї теми, і тепер знова вертаюсь до позиції в Гладків.

Була одинадцята година вночі. Почали злипатися очі. А ось дзвонить телефон. Передають з головної застави, яка стояла проти цвинтаря, що вартові побачили, як на цвинтарі якісь постаті всі в білому, нібито мертвяки, повилазили з могил і йдуть у нашому напрямку, що там на заставі, старший ніяк не може стримати боягузів. Всі думають втікати. За хвилину другий дзвінок. Німці перейшли в пастух. Напереді їх постаті в білих убраннях. Дав наказ відкрити вогонь артилерії по цвинтару, а сотням із кулеметів і рушниць. А коли німці підійшли до наших загородів, то тут їх встрівув такий вогонь, що вони мусіли відійти на свої позиції. Тоді передні сотні кинулись за ними і тільки дійшли до їх шанців, як вискочили звідтіля солдати і почали обливати наших людей горючою нафтою і бензином. Наші облиті солдати запалилися, як смолоскипи піднявся крик, зойк. Люде качаються по землі, щоб загасити вогонь на собі, а решта кинулися на багнети і погнали німців з їх шанців. Не взяли ми ніодного полоненого. Так ми стрівули Різдво Христове.

Троцький.

Коли ми глянемо, хто стояв на чолі першого революційного російського правительства, то побачимо, яка це була збіранина, разом з царськими генералами і полковниками, як Огородників, Готор, Брусілов, Каменев, Верховський, Свечин та інші. Побачите вахмістра Буденного, кравця Щаденко, голяра Хвесина, шляхтича Ульянов - Леніна, редактора - аванюриста Троцького - Брінштейна, робочого Ворошилова з Луванську, поляка Дзержинського, старшину Тухачевського, невідомого Блюхера і багато багато інших. Сьогодні хочу поговорити з вами про одного з тих, який в початку революції, приїхав до Петрограду, як революціонер - вигнанець. Це про Троцького. Імя цього страшного деспота відоме цілій Росії і Україні. На перших кроках своєї революційної роботи в Петрограді він стає правою рукою Леніна і ворогом Ворошилова. Троцький називає Ворошилова не інтернаціоналістом, а націонал-соціалістом, революційним демократом з робочих, а по своїм поглядам, це каже, скорше хазяйчик, як пролетар; це каже, російський бунтар. На це Ворошилов відповідав: "Я виховався не як Троцький в женецьких рестораціях, а на заводах невільних донських степів. Я пережив війну не в Америці, а разом з робітниками при станках і краще розумію душу пролетаря, як главоверх Троцький." Не буду тут розбирати, хто з них більше бреше. Зупинюсь лише над тим, яку вдійсності грав ролю Троцький, з одного боку, він лає Сталіна і увесь його уряд, якими тільки хочете, милими епітетами, а з другого боку цікаво переглянути, як він опинився був закордоном.

Попавши в неласку, як він казав, у великих силах Москви, він як вигнанець їде до Туркестану. Але їде не як арештант, а в люксових вагонах і живе в Туркестані не як вигнанець, на примусових роботах, а як жили в старі часи буржуї - багаті, в чудовому помешканні, має час і можливість писати свої спомини, на відпочинок ходить ловити рибку і часами з рушницею шукає зайців, фазанів. А раз, як він комусь оповідав, стрінув в очеретах тигра і вбив його. Ой, ой скільки тут правди: перше коли Троцький арештант; то хто йому дозволив мати рушницю. А друге, я вірю що як би Троцький стрінувся з тигром, то він замість того, щоб стріляти, опинився би одним махом у Москві... Ні це щось не те. Є чутки, що Троцького вислано в Туркестан щоб він там знайшов революційні шляхи, через Туркестан до Індії... Коли це йому не пощастило, а в Європі почали боль-

шовики робили невдачні повстання — в Німеччині, Франції, Еспанії, Чехії, тоді уряд в Москві вирішив вислати в Європу спеціаліста по революціям, Троцького, а щоб одурити людей зробили з Троцького такого небезпечного для большевиків чоловіка, що вирішили вигнати його з Росії на всі чотири сторони світу. І їде арештант Троцький до Туреччини найкращим кораблем, разом з своєю родиною і канцелярією. В Туреччині цього арештанта стрічають представники совітського уряду і відвозять до Ангори, де він спокійно живе і пише свої спомини. А де гроші на життя, на видавництво? Хто йому дає і за що?

Нагадує це мені казку Крилова: Колись був собі ставок, а там спокійно жили собі різні риби: плотички, карасі, та різні інші. А тут випадково заліз до них щупак. І почав цей щупак карасям хвосту відгризати, плотичкам плявці поперекував. Збунтувались риби, піймали щупака і на суд віддали. Судять його найкращі судді і вирішили: один — зарубати щупака, другий — повісити, третій — зварити в гарячій воді... Але тут головний прокурор каже: "Ні це така потвора, що мусимо його покарати так, щоб усім було ясно, який наш суд справедливий. Я наказую цього щупака покарати смертю і втопити. Всі погодились, віднесли щупака на міст і кинули в воду. . .

Отаке зробили з Троцьким. Вигнали його з Росії, щоб він зробив свою роботу в Європі... І дійсно, як тільки Троцький приїхав в Ангору, то всі держави зрозуміли, на що його сюди прислали і ніодна держава не дала йому візи, кудиб він не просився їхати. А Троцький як вигнанець живе собі на вигнанні в доброму місті. Має що їсти і в що убраться. І хто йому на це давав гроші? Кажуть, що Сталін переслідував його і його однодумців і що він дуже шкодить Сталінові.

Спочатку було незрозуміло, як це сталося, що Троцького забив большевик в Мексику (його секретар). Очевидно, по наказу своїх зверхників. Подумавши трохи, стає ясним, що Троцький вже був непотрібний в Європі, бо там все в огні і там дуже добре знають, хто він такий і до чого прямує. А для керівників большевії він був небезпечний, бо забагато знав того, що нікому не треба знати. Ну, його й знищили.

Колись старі римляне казали, що як не маєш чого доброго про мерця сказати, не кажи нічого. Я з цим не згоден. Навпаки — про таких людей треба говорити, щоб остерегти других людей щоб були кращими.

Блюхер (Галін)

Коли ми придивимось до маршалів совітської республіки, то побачимо, що між Ворошиловим, Буденним, Тимошенком, Тухачевським і багато іншими найбільше заслугує на увагу людина, що приняла собі імя знаменитого німецького генерала Блюхера.

Звідкіля він появився, ніхто не знає. Одно очевидне, що це дійсний військовий фаховець. Були чутки, що під час наступу російської армії в Галичині десь коло Ходорова-Жидачева, російська армія забрала багато полонених: австріяків і німців. Між ними був цей добродій. Опісля він змішався з маршовими російськими ротами і добре володіючи російською мовою, іде на фронт і там у немуштровій сотні одного із старих полків робить роботу німецького шнигуна.

Байки про нього, як авантюрика, переміщані з правдою і фантазією, по цілому світі. Про нього кажуть, що це німці його переслали до Росії створити там п'яту колонну. Офіційна біографія Блюхера така: Василь син Константина Блюхера народився в 1889 році, десь в Ярославській губернії, але де, в якому селі, в якому повіті невідомо. Учився нібито в сільській школі півтора місяця. Щось замало, для такого освіченого чоловіка. Опісля ні з того, ні з цього, брехуни пишуть, що він вже, не сільський хлопець, а дитина міста, який працює в ресторанах, крамницях, де його скрізь посилають, то купити тютюну, то горілку. Після додають, що він є фахівець на сталевому франко - бельгійському заводі Берга. Що він там вже був завзятим революціонером, а між іншими у 1905 році першу революцію про нього ніде не чути. Далі пишуть, що в 1910 р., його як революціонера, за організацію стачки на заводі, по трафарету нібито висилають в тюрму на три роки але це все брехня. Коли перевірили ці байки, то показалося, що в 1910 році ніяких заворушень не було... Брехлива біографія ще більше маскує його дійсне обличчя.

1917 рік, це рік де майже всі проводирі революції змінили свої прізвиська і жили під псевронімами: Ульянов став Леніном, Троцький був Бронштейном, Сталін був Джугашвілі, Зіновєв — Радомисльській, Молотов був Скрябиним, Літвінов — Валах. І от тут якийсь невідомий став Блюхером. А може він в минулому має щось таке, що не можна світу сказати! Ну, нехай так, почнемо слідкувати за Блюхером з весни 1917 р.

На березі річки Волги стоїть велике місто Самара. А впочатку революції гарнізон Самари біля 70 тисяч війська, збунтувався проти тимчасового уряду, заявив свою лояльність за Леніном і домагався негайно миру. На чолі руху стоїть приятель Сталіна Куйбишев. І от тут появився чоловік - солдат запасного полку, що пазвав себе Василем Блюхером. Це була людина невисокого росту, коренастий, страшно фізичної сили, голений, з упертими холодними очима. Говорив до юрби коротко, але рішучо. І в жовтню, 1917 році він вже членом "конвенту", який засідає в театрі "Тріумф" і виносить резолюцію: вся влада совітам. Тут побідили большевики... Всі накази тимчасового уряду касуються і їх урядників звільняється. Самара вибрала своїм "конвентом" свій комітет і між ними на чолі поставили мовчального Блюхера.

Блюхер стає начальником гарнізону Самари. Зараз-же перебрав всю владу в свої руки, обезброїв солдатів вірних тимчасовому урядові. На телеграфі і телефоні стоять свої люде. Він дає знати Леніну, що гарнізон і робітники Самари є йому вірні.

Ленін приймає свого нового співробітника дуже охоче і зараз дає наказ негайно знищити козачу організацію під керуванням генерала Дутова в Оренбурзі. Ця справа спочатку революції була не легка. Козаки любили свого отамана і тримались коло нього. До того часу, доки не повернулись з фронту банда фронтовиків - козаків, утримавших все те, що дає право називатися військом: дисципліну, і послух, тоді оточений Блюхером генерал Дутов, мусів тікати з Оренбургу.

Дутов організував козачі відділи і пішов на Урал. Там він хотів відрізати Сибір від Росії. Це зрозуміла Москва і дала наказ своїм бандам за всяку ціну паралізувати цей план.

Отут Блюхер проявляє свій військовий талан. Він організує свою групу із військових полонених німців, мадярів, австріяків, а на чолі їх поставив всіх старшин-фахівців. Це була сила добре озброєна, з запасом харчів і грошей...

Боротьба була дуже трудна і тільки геній полководця допоміг Блюхеру розбити Дутова. Челябінськ, Самара, Оренбург вже в руках большевиків.

За цей час Блюхер вже мав багато приятелів, що за всяку ціну хотіли його позбутись. В цей час Тухачевський прославився на Уралі, Ворошилов на Дону, Котовський під Одесою, Буденний в Польщі. Всі про них говорили, а про Блюхера мовчали.

Тут армія Денікіна зібралась коло Перекопу й сюди червоні кинули всі свої сили. Сили були на стороні черво-

них. Блюхер з трійома дивізіями пройшов по дну Сивашу у бік білих і розбив їх. За це дістав друге відзначення, другий хрест Красного Знамені.

Цією перемогою закінчилась громадська війна в Європі. Треба іти в Азію. Післали туди Блюхера і дали наказ забрати і приєднати до большевиків Забайкал і Далекий схід.

Проти Блюхера стоїть добра армія білого генерала барона Унгер-Штернберга і Семенова. Їх підтримували ніпонці. Але ніпонці, щоб задобрити москалів, залишили в своїй опіці білих і червоні розбили війська Унгерна; його самого забрали в полон і розстріляли.

Після цього ми бачимо Блюхера, який до свого псевдоніму Блюхер додав Галін. На засіданні ніпонців дипломатів і большевиків Блюхер показував себе знаменитим дипломатом.

Ленін умірає, давши наказ витворити за всяку ціну революцію в Китаю, щоб знищити там торгівлю Великої Британії. Піднявся Китай, 450 мільйонів китайців вже на боці червоних, проти Європи, проти європейської цивілізації...

В 1924-1925 роках московський представник Галін і китайський Чанкайшек завоювали майже увесь Китай. Тоді спохватились всі ті китайці, що хотіли своєї незалежності і почався великий національний протинаступ... І тут Галін помирих позсварених китайців і одчинив дорогу до Шангаю. Але тут не пішло Галіну так добре і він мусів тікати до Москви.

В 1929 році Блюхер вже намічається главнокомандуючим всіми військами Росії і в цей час веде переговори з прем'єром Сирцовим. Вони разом захотіли скинути Сталіна з престолу і самі стати на чолі. Розуміється, в проєкті був призначений Блюхер на голову держави.

Один з партії Блюхера, Резніков, в останню хвилину зрадив і все оповів Сталінові. Сталін всіх арештував і хотів негайно всіх розстріляти. Спасли Блюхера Ворошилов і Буденний і упросили для користі Далекого сходу Блюхера нестрачувати. Сталін погодився. Блюхера під надзором відправлено на Далекий схід головнокомандуючим військами, а зрештою він зробив по-большевицьки.

На цей раз Блюхер остався живий і жив на Далекому сході довший час. Знова чутки пішли що Блюхер був у згоді з ніпонцями і чекав лише часу оголосити Далекий схід під окупацією Ніпонії... На цей раз йому добре не пішло, Блюхера визвали до Києва, а звідтіля, як він вертався домів, пропав і слід по ньому... Таких людей, як маршал Блюхер в історії будуть згадувати як про надзвичайних авантюристів...

Котовський

(Один з Авантюристів Революції)

Григорій Котовський народився в 1887 році, недалеко Кішенева в Басарабії в небагатій родині. Батько його працював на заводі, що робила горілку у князя Манук-бея. Мати його померла, як він мав тільки два роки. Виріс хлопець, як Бог дав. Не було кому за ним доглядати. Трохи підріс, навчився читати, полюбив різні авантюристичні оповідання і Шерлока Голмса, Майн-Ріда, Валтера Ската і таке інше.

Любив бавитися у війну й розбишаків. Позбірає хлопців зо всього села і побігли геть-геть за місто. А там вже роблять, що хочуть. Часами в ночі, як хлопці їдуть в поле пасти коней і він з ними. Замість пасти, гонять верхи по широкому полю, а на рано вертаються до дому на змунених конях. За це добре діставали в належне місце.

Котовський був заїка і дуже нервовий. Коли батько віддав його до школи, він учитися не хотів. Товаришів, що сміялися з нього, що він заїки, бив і то не на жарт, а добре, бо був дуже сильний. З учителями сварився і його виганяли з одної школи до другої. Вкінці попав у сільсько-господарську школу. Коли йому скінчилось 16 років, помер його батько і він залишився на самоті. Пішов шукати роботу. Тут йому пощастило знайти роботу у маєтку князя Кантакузіна.

Молодий хлопець виріс на дуже гарного мужчину. Дуже любили його жінки і дівчата. Побачила його донечка князя і закохалася... Князь про це довідався і почав його ганьбити, а навіть хотів ударити. Котовський не стерпів і добре вибив свого пана. Але люде, що робили в маєтку, почули, що їх пан кричить, кинулись до них і по наказу пана звязали Котовського і в стайні так вибили, що він стратив при томність. Тоді його відвезли далеко поза маєток і викинули в полі... Осьтут і починається перша дія його роману, як розбійника... Котовський десь дістав револьвер, підліз до маєтку князя, підпалив замок і коли вискочив князь, застрілив його на місці, а сам утік... Двадцять років під різними прізвищами переховується Котовський аж до революції. Отут і починається кар'єра Котовського, як большевика-кариєриста...

У 1904 - 1905 роках Котовський набрав собі шайку різних розбишак, розсташувався в лісі. Сьогодні тут, а завтра вже його там немає. Робить велику паніку серед панів

в маєтках. Про нього вже заговорили в поліції. Сам губернатор дає інструкції, як зловити його... Та все надаремне... Люде на селах йому допомагають утікати від поліції і Котовський їм за це відплачує... Одного разу вели жандарми в тюрму непокірних селян. Котовський спинив їх на дорозі, всіх селян випустив, а жандармів нерушив тільки у старшого жандарма розписався в книжці: "Випустив з неволі селян — Котовський."

Бувало у селянина здохне корова, або згорить стодола. Він вже є їм до помочі. Іде до сусіднього маєтку, на своїх конях зо своїми помічниками; помічників залишає при конях, а сам іде до пана. Коли його немає балакає з його жінкою або донечками. Вони не знають, що то Котовський, а бачуть перед собою гарного мужчину із приємністю балакають, аж доки не прийде сам господар. А Котовський, як добре вихований чоловік зараз-же встає, вітає господаря і називає своє ім'я. Тут починається велика завірюха, плачуть, кричать і просять не вбивати. Їх заспокоює Котовський і розказує, за чим він приїхав. У більшості господар, щоб уникнути небажаних репресій, погоджується виплатити належну суму і Котовський їде далі, щоб передати гроші, кому належить. Господар посилає гонців до поліції, а жінки й дівчата, як перший страх перейшов, пригадують собі гарні риси Котовського і спішать у фантастичних оповіданнях розказати всім; про що вони говорили, які їм робив пропозиції Котовський, а може навіть і поцілував...

Котовський не любив, як на нього брехала поліція, що він зробив те або інше діло, яке було проти честі дворянина-бандита... Так одного разу хтось пустив качку, що Котовський ограбував лазарет... Він недовго думаючи, дуже рано їде до головного поліціанта, дзвонить до його дверей і коли неодягнений поліціант вийшов, він йому каже: "Ви кажете, що я обікрав лазарет, то неправда. Його обікрали ваші міські бандити разом з поліцією. Пошукайте у вашого помічника і самі побачите!" Повернувся і поїхав. Зробили у помічника трус і нашли у нього все покрадане.

Раз поліція оточила Котовського зо всіх боків і вже раділа, що Котовського піймали. Але це була засідка і як підійшли поліціанти, їх усіх, разом з їх командантом захопив Котовський. Що було сміху і дотепу зо сторони банди! Вкінці Котовський всім прочитав науку, як треба ловити розбишаків, подарував їх командантові срібну паличку, що її довгий час шукала поліція. Цю паличку, сам Котовський відібрав від великого чиновника, який в своєму товаристві хвалився, що він тією паличкою сам прожене Котовського, як його побачить. Котовський, як довідавсь про це, вночі

тихенько прийшов до нього і ограбував до нитки і взяв собі на памятку ту паличку, яку цей пан дістав як подарунок від царя перського, а залишив на столі карточку: "Не хвались, як ідеш на рать (на війну), а хвались, як прийдеш з війни."

Поліціант, який був певний, що Котовський його зафі, зрадив як мала дитина, що дістала цукорка. Взяв паличку, подякував і як побита собака пішов до свого бюро... Але в подяку за це, зараз почав готувитися до нового наступу, щоб зловити цього бандита... Врешті він разом з військовою частиною, де була і піхота і кавалерія, оточив одно село, де ночував Котовський разом з своїми помічниками. Про це поліція через підкуп довідалась від одного бандита. Котовського разом з його бандою забрали до неволі, а ті що втекли, на другий день застрілили донощика і почали шукати засобів, як визволити свого улюбленого команданта.

Котовського заперли в острозі. Його на прогулку виводили під доглядом двох дозорців... Але й це не допомогло. В маленькій, вузькій в три метри келії, живе бандит-дворянин. Ходить із кутка в куток і співає осторожську пісню "Часовий". В цій пісні описується, як арештант і часовий переговорюють між собою. Арештант просить, щоб часовий не звернув увагу, як він буде втікати, щоб щераз на волі пожити, рідний край побачити. А часовий йому відповідає, що він радо йому допоможе, бо не боїться смерті, але боїться батога, яким би його били, як вели б через фронт... В кінці кінців Котовський підговорює своїх сусідів-арештантів і роблять бунт у тюрмі, перевязують сторожу і кидаються до головних дверей. Тут їх зустрічає військова сила і їх знова розводять по камерах... Через який час якась жінка принесла йому хліб, а там була маленька пилка. Цією пилкою Котовський прорізав дроти у вікні, зліз через вікно на долину, там обезброїв вартового і втік.

Знова починається його робота в околицях. І тут провокатор доніс поліції, де перебуває Котовський. Поліція вночі арештувала бандита і тепер закували його в кайдани і посадили далеко під землею в камеру. Суд довго його не судив і вислав на Сибір закутим у кайдани... Нераз Котовський збирався втікати з цієї дороги, але як утікати, коли так добре бережуть. Так дійшли вони до Нерчинської тюрми-каторги, де Котовський робить два роки. Раз підчас роботи на поверхні землі, де перекидав пісок, убив своїх двох дозорців і втік у тайгу. Там через густі ліси без доріг дійшов до озера Байкалу, переїхав через нього і знова найшовся на волі. Десь дістав підроблені документи і став робити в маєтку на землі. Господарі полюбили його за добру роботу. А Котовський в день робить, а вночі зібрав собі чоловік

десять дезертирів із фронту і починає свою роботу розбійника. Загуділа - зашуміла знова околиця, де жив бандит. Тільки ніхто не знає, що то робота Котовського. І не зналиби, якби не він сам. Одного разу він допоміг одному бідному і назвав себе кажучи: "Памятай, що тобі допоміг Котовський". Той чоловік так перелякався, що зараз побіг до поліції і розказав. Вночі помешкання, де жив Котовський оточили зі всіх боків поліцаї і військо. Господарі, як почувли що у них Котовський працював, так перелякались, що жінка стратила притомність... Котовський зрозумів, що попався і вирішив битись до останнього. Цілу ніч він відстрілювався. Вкінці поцілений в груди, упав, стратив притомність і його забрали до лазарету в тюрму.

Почалось слідство. Головою суду призначений генерал Гутор, бувший командант XI армії, що після перейшов до большевиків. На суді Котовський добре зрозумів, що чекає його кара смерті й хотів лише, щоб його не повісили, а розстріляли. Суд недовго радився з його справою і вирішив Котовського повісити... Заперли засудженого в тюрмі, щоб чекав на присуд. ... А тут з усіх сторін як робітників, так і інших класів почалось ходайство, щоб Котовського помилувати... Нічого не допомгло. Призначений день і мотузок вже готовий задушити Котовського... Але тут почалась революція. Цар зрезигнував, Керенський відмінив кару смерті, а Гучков, як військовий міністр тимчасового уряду, як лише Котовського випустили на волю, дав наказ відправити Котовського на фронт.

Перед відправкою до війська Котовський в театрі робить мітінг і там розказує про свою роботу і муку, які йому зробила царська Росія за те, що він помагав бідним і робітникам. Опісля підняв догори кайдани, в яких він був закутий в тюрмі і запропонував купити їх до музею, бо йому зараз потрібні гроші, а він їх не має. І кайдани в театрі купив якийсь багач за десять тисяч рублів. На другий день він вже записаний в гусарський полк. Там вахмістри його учать як сидіти на коні й стріляти з револьверу, рушниці і рубати шаблею. Яке було диво вахмастрів, коли побачили, що їх учень краще від них рубає, стріляє, а головне їздить на коні... Через місяць він вже на фронті, зачислений в гусарський полк рядовим. Одяг червоні штани, венгерку і виглядає як писаний красунь. В перших днях на фронті він вже дав про себе знати своєю хоробрістю. В розвідці захопив ворожий розїзд із кулеметом у полон. Заце дістав медаль за хоробрість, а за кулемет хрест святого Юрія. Пару днів пізніше, він вже підстаршина і разом зо своєю чотою, за-

хоплює відходячу з фронту батарею. Заце підвижчено його в прапорщики. Йому дали козачу сотню і призначили в за-пілью ворога. Там наробив багато клопоту ворогові.

В цей час в російській армії “наказ номер перший” зробив свою руйнуючу роботу. Ніхто не хоче слухати своїх командантів, скрізь анархія. Котовський зрозумів свою роботу і починає формувати свій кінний отряд з найкращих, що були на фронті коней. Одного разу Кішенер був здивований після того, як через це місто пройшли тисячі грабіжників-дезертирів, або частини під керуванням кашеварів і каптенармусів без всякого ладу і військової закриси. Вони всіх і все грабували. Тепер їде якась військова частина з музикою, добре одягнена на чудових конях, в повному порядку. На переді їде командант на вороному жеребці. Сам виглядає як лялька. Гусарі співають пісні, а люде зо здивуванням слухають, звідкіля взялася така гарна частина. В цей час хтось крикнув: “Котовський. Дивись, це командант Котовський!” І всі закричали “ура Котовський!” Котовський глянув у їх бік, випростувався і привітав люде рукою, дав знак музикантам, музика заграла і полк поїхав далі...

В цей час в Україні і по цілій Росії шаліла анархія. В Криму формувалася біла армія, в Одесі анархія піддонків-босяків. Котовський їде до Москви. Там вже добре його знають, приймають на службу і доручають їхати до Одеси зробити там лад, маючи звязок з большевиками.

Знова починається робота аванюриста-дворянина. Він організує цілі загони большевиків, щоб були готові, як прийде час. А сам переодягнений полковником вивозить із банку на трьох автах все, що там було найдорожче. Коли білі очистили Одесу і туди прийшли червоні, почалась різня під орудою чрезвычайки, Котовський стає у начальника 45 дивізії Якіря (що потім був розстріляний по наказу Сталіна) командиром бригади і тепер він як випробований кавалерист цілий час у боях то з українцями, то з поляками. Тільки своїй спритності він мусить бути вдячним, що його не взяли до неволі під самим Львовом поляки під керуванням французького генерала Вейгана, який переорганізував польську кавалерію.

В боях на Україні, оточений ворогом, був тяжко ранений і ледве вижив в лазареті. Великі успіхи Котовського не дають спати Москві і першому командиру кінного корпусу Буденного. Правда за роботу свою Котовський в 33 роки вже командир другого корпусу і йому доручають різні відповідальні припоручення. Він вже має всі большевицькі відзнаки і зброю. Його вислали до академії генерального

штабу, на доповнення своєї військової штуки. Всетаки чорні хмари висять над головою дворянина Котовського. Заздрісні співробітники не сплять, треба осунути Котовського. Так і сталося. І в газеті "Правда" напечатано: В ніч на шостого серпня недалеко Одеси помер командант кінного корпусу і член союзного українського і молдавського центрального комітету Григорій Котовський." З чого він помер, яка причина, там не написано. Але голос народа, голос Божий заздрісна рука, яка боялась Котовського, причинила цю смерть... Ховали його зо всіма парадами і військом і промовама і участю великих командантів червоної армії. Салют був зо всіх присутних гармат і рушниць.

Поховали і для пам'яті назвали багато вулиць його іменем. Поставили важку каменюку на могилі, певно щоб і по смерті не наробив їм шкоди. З такою подякою умірають небажані борці у большевиків...

Константиноград

Як тільки я довідався, що Константиноград вже зайнятий Кінним Гайдамацьким імені Кості-Гордієнка полком, під керуванням підполковника генерального штабу Петріва, заразже дав наказ рушити в тому самому напрямку Третьому Гайдамацькому полку. Заграли сурми, збір частин і все висипало на майдан. За козаками повиходило все, що в тім селі жило: чоловіки, жінки і дівчата, з якими вони вже добре ознайомились. Привітав полк, дав наказ сотнику Ляховичу зо своїми кінними гайдамаками рушити наперед і бути нашою сторожжю. За ним пішов авангард на чолі з сотником Савелевим. Це були чорно-шличники і дві гармати, а за ним весь отряд...

Погода в цей день була чудесна, рання весна вступила в свої права. Сонце не тільки світило, але й добре гріло. Шкода тільки, що з Карлівки, яка ще горіла, наніс вітер багато пороху і газу від експлозії стрілів. Так ми йшли яких п'ять-шість верстов... А далі повітря очистилось і було мило їхати... Яре і озиме збіжжя гарно покрило поле. Черешні, вишні, яблуні бузок і всяка рослина, що тільки з землі покажеться, вже прибірається в свої весняні убрання і одна перед другою, як ті гарні дівчата, пописується... Пташки аж заливаються, так співають і тарахотять при роботі свого весняного будинку для budouчої родини... Комашня в траві так стрекоче, як наші жінки на ярмарку, і все кудись спішить і все хвалить Бога. Навіть жаби в сусідньому болоті дають такий концерт, що аж любо слухати. Жайворон піднявся високо-високо до неба із радощів, що живе серед такої краси, заспівав свою найкращу пісню. Дивлюсь я на це і мимоволі вирвали у мене „аж з самої душі крик: „Боже, яке це все гарне, яка слава природи, що так чудесно все урядила”...

“Так, так — почувся не далеко мене чийсь голос. То був голос мойого візника, що віз мої речі, — Чому не гарно, гарно. А от дивлюсь і все думаю, чому це природа така милостива до всього, що живе на світі і кожен рік повертає йому його красу і листя і цвіти. От дивіться на дерева, на рослини. Яке це гарне і що рік гарніше. На все природа звернула увагу, тільки на того, що є перлою творіння світу не звернула увагу. Він в поті лица заробляє собі шматок хліба. І от так тяжко, що багато від тієї роботи гине, що рік старіє і жадна природа його не обновлює. Ой, як тяжко бідному чоловікові жити на світі...”

Отак їдемо, гуторимо і бачимо на одному шматку поля: господар оре, але кінь його, як почув сурму, вирвався з рук господаря і разом із бороною прибіг до полку і претяся в ряди кінноти. Це був старий гусарського полку кінь, якого продали, бо він вислужив свої літа і його купив цей господар... Полк запинився на відпочинок. Всі кінночки, кинулись до гостя-коня і кожний його погласкав по шиї, давав цукру або сухаря. Прибіг і його господар і оповів, що цей кінь дуже добрий до роботи, а то сьогодні як почув військову музику, нізачо не хотів мене слухати, а все рвався і як вирвався то просто до вояків побіг. Бідний кінь привик до строю до музики, а от тепер, роби польову роботу. На все свій час... У цей час зо всього поля прибігли сюди люде і почали знакомитись. Один старий ветеран просив дозволу заграти на корнеті, бо він у полку був полковим горністом. Принесли йому трубку і він дуже добре заграє різні сигнали. Ще не забув. А селяне дуже були задоволені, що їх селянин так добре пописався. Я налив йому чарку горілки зо своєї пляшки і дав йому випити. Він був дуже задоволений і все обіцяв, що як буде моболізація конче приїде до нашого полку на службу...

Отак ми дійшли до Константинограду. Музика загра-ла веселого марша і ми прийшли на майдан, де на нас чекав Гордієнківський полк зо своїм командиром. Крім полку на майдані не було видко нікого, все поховалось... Стали полки один проти другого, віддали пошану. Я поздоровив кінночників за їх добру службу, а командир їх полку дуже сердечно привітав гайдамаків. Ми з полковником Петровим поцілувались, як побратими гайдамаки...

Полки виставили охорону і розійшлись до своїх мешкань. Мені відвели кімнату в готелі. Кімната не велика, доволі чиста... і я добре заснув...

Вночі розбудив мене сотник Ляхович і каже, що в місті неспокійно. В лазареті мітінг, на вулицях плакати і лютючки пороскидані, щоб арештували всіх старшин і перебрати владу в полках на вибраних командантів. На варті стрілянина і вбито двох гайдамаків...

Немає що робити, треба вставити, визвав вартового старшину з рапортом: тут я довідався що вночі на всіх парканах, вікнах, мурах приліплені "прокламації" до всіх солдатів що боряться за свої права, а не за буржуїв. У цім "возванію" було все, що вже нераз писалось в попередніх. Не було лише здорового розуму. Знова обіцянка, що коли вони схаменяться і зараз-же заарештують всіх своїх старшин, то їм простяться їхні провини, що вони з контрреволюціоне-

рами нарobili багато шкоди революції і помагали ворогам України, німцям, нищити рідну землю.

А далі йдуть погрози, що як вони цього не послухають, то будуть в слушний час розстріляні... Такі відозви не мали на наших козаків жадного впливу, бо в наших частинах служили, виключно люде, які знали, що вони роблять і які ішли в армію щоб відплатити большевикам за їх роботу. Даю наказ за всяку ціну знайти тих, які напечатали і ввісіли ці плякати.

Прийшов доктор Бахмач і доложив, що вчора в десятій годині ввечорі в лазареті місцевий лікар Левінсон-Урїцький, цілу ніч вів агітацію серед присутних там санітарів. І ганьбив наших лікарів, що працюють з нами. Наші лікарі і санітари відразу постановили урядити свій професійний суд над цим лікарем і всипали йому пятьдесят різок.

Відносно стрілянини на варті вартовий доложив, що вночі, після полуночі, вартовий Петрик і Соколевський, коли обходили свої участки, попали під вогонь крісів. Від цього вогню оба гайдамаки вбиті... Назначив негайно слідство...

Рано Гордієнківці виступили в похід на Лозову, Дорошенківці на станцію Красно-Павлівське, а Гайдамаки остались на одну ніч на відпочинку.

Не встиг я вернутися до своєї кімнати, як хтось стукає в двері. Прийшов сотник Ляхович.

— Ну, що скажеш? питаю Ляховича. Та це, батьку, робив я слідство з нашими вартовими і вияснилось, що Петрик забитий кулею в голову. Як я прийшов на місце, каже він, там стояла вже наша варта з сотником Виноградовим. Розглянувши напрямом куль, ми прийшли до переконання, що хтось стріляв із помешкання різні під числом 3. Пішли ми туди і дійсно знайшли луски від набоїв російських рушниць. Господаря ми не найшли — він десь зник... Я оточив увесь участок і наказав зо всіх хат, що були в сусідстві, привезти людей і я їх допросив: Властитель хати 66 сказав: в початку революції вночі вогню не запалюю і в вікно дивлюсь. Цієї ночі чув стріли, а позаяк тут кожен день стріляють, не звернув увагу, хто стріляє. Властитель хати 68, швець, сказав: Я цю ніч робив до пізної ночі, бо мав наказ викінчити роботу, до ранку. По півночі чув, що хтось стріляє. Кинувся до вікна, але нічого не бачив. Тоді я згасив свою лампу і бачу, ідуть дві постаті з рушницями. Як почув, що хтось свиснув, спинились. В цей мент з боку різні чути стріл і куля свиснула недалеко вікна. Обидва постаті побігли в бік стрілу і почали самі стріляти. В цей час один з

тих, що побіг, упав, а за хвилину і другий вже лежав на землі. В цей час прибігли люде, і я більше нічого не знаю...

Закінчивши на місці слідство, я пішов від хати до хати і скрізь допитував. Але це був страчений час. Всі такі перелякані, тільки зубами клещуть... Ми вже хотіли з сотником Виноградовим закінчити слідство, коли біля будинку число 96, ми зауважили плями крові. Сотник подзвонив. Вискочила якась постать і почала нас гримати, що ми людям не даємо спати і хотіла замкнути двері. Але ми йому не дали. Дивлюсь на цю пику, така погана, що хіба йому лише в пеклі булоб місце... Років йому не більше 35-36, коренастий, жилистий, очі сірі, вузкі, як у ящірки. Волосся руде і росте на всі боки. Лице скуласте, ніс приплющений, голос перепитий. Одягнений так, що відразу видко не всвое... Ми переглянулись з Виноградовим і відразу зрозуміли, з ким маємо до діла... Тоді я звернувся до постаті і кажу: "Перепрошуємо, що потурбували вас і ваших сусідів. А щоб їм не мішати, ми вас беремо з собою і хочемо про щось поговорити."

Він як закричить: "Кого, мене хочете взяти зі собою? Та я вас... і запнувся, а далі повернувся і давай тікати. Козаки за ним крок у крок, а попереду всіх Виноградів. Тут люде почули, що щось у них робиться, поодчиняли двері і питаються, що це таке. А в цей час той чоловік вскочив у першу кімнату. Ми за ним, він у другу, а далі на самий поверх і сховався в роскиданому шматті. Там ми його зловили і повели. Коли ми сходили з поверху, хтось кинув ручну гранату, яка розірвалась, як ми були вже на низу... Тоді я рішив арештувати всіх. Почалась стрілянина, двоє втекли по кришах. Пару ми застрілили, а решту забрали і оточили зо всіх боків вартою.. Почали шукати, чи немає ще кого. Старих жінок і дітей випустили й наказали залишатися в хатах. Тут козаки знайшли хід під будинок і там знайшли китаїця і машинку, що печатала ті прокламації, що їх кругом понаклювано. Всіх ми відвели до острогу і туди попросили зайти одного старшину Дроздова, що ми знайшли покаліченим як ми входили до цього міста.

Я попросив сотника, щоб він придивився до всіх арештованих і дав нам знати, хто вони чи він їх пізнає. Він погодився... Першого привели того, що лаявся з нами у дверях, а опісля тікав. Він як тільки глянув на сотника, то зблід, затрясся, як в пропасниці і закричав: "Хто це є? Я його не знаю!"

"Зате я тебе добре знаю, хто ти є — сказав сотник. — Ти є голова бойової летучої організації. Ти амнестований Керенським злодій-криміналіст. А звати його Давид Стукало; так він себе називав."

Стукало, як скажений пес дивився на Дроздова і тільки час від часу кричав “бреше”. Його вивели і привели другого. Це був жидок, років 33, худий, волосся довге - рідке, довгий ніс, борода і вуси руді, уші великі, очі червоні, руки й ноги довгі. В довгім лапсердаку, пантофлях, бувший жидівський учитель в жидівській школі. Він дезертував підчас війни з війська і під різними прізвищами працював у різних містах. Тут працював в чрезвичайці як Михайло Божко. Третий — років 40, малий, товстий, пика червона від алькоголю. Лице опухле, очей не видно, не голений який місяць, один із членів суду. Четвертий китаєць, худий, як кістяк, був головним катом у Константинограді. Голови рубав, як патики, а сік різгами, якби витрушував порох. Прізвище його “хунгуз”. П'ятий це сторож чеки Янкель Квяток. Шостий — москаль, дуже пристійний, років 36, на устах чортівська усмішка, прізвище Андрій Прителков, сили величезної, удає щирість і добросердечність; в синій блюзі на широких плечах. Як тільки увійшов до кімнати і побачив раненого поручника, удав, що зрадив і закричав: “Я дуже щасливий, що бачу вас, пане поручнику, в доброму здоровлі. Як ви себе почуваєте?”

Поручник не звернув на його привіт увагу, а каже до присутних: “Це другий катюга, чоловік безсердечний, але дуже зичливий. Служив в Росії в жандармах, в політичному розіску; зо всіма арештованими дуже запобіглий. Коли треба кого катувати, то звертається до нього по приятельськи, ніколи не кричить, а просить: “Прошу роздягайтесь, не соромтесь, тут всі свої люде!” А як хто затримався, то просить його не затримувати, бо він немає часу. І зараз починає катувати або різгами, або шомполами. Коли мене привели до їх помешкання на суд, він вже багато відправив на той світ. І такий усміхнений підходить до мене, сідає біля столу і наказує дати йому шклянку доброго вина, бо він дуже змучений. Пе вино і з нами жартує. Оповідає різні байочки і питає, чи не знаємо яких нових анекдотів... А скінчив, почав допит, як звичайно: хто такий, де був, що робив, викликає по одному, роздягає, а в цей час переглядає його одіжку і питає, де купував, скільки платив. Вкінці запитує: “А як хочете, щоб я вас розстріляв: ззаду, чи спереду? А може хочете лягти, то лягайте. А може вам завязати очі? І це так мило, так приємно питає, як лікар. З його рук ще ніодна жертва не вернулася з суду жива. І не дивлячись на це, всі арештанти з більшою охотою йшли на суд до нього, як до китайця або жида, які мало що вбють, а ще й душу вивернуть.

Я подякував сотникові за його роботу і разом з ним вийшов на вулицю, щоб піти на оглядини жіночої гімназії,

де ці катюги мали чрезвычайку. На дворі гімназії стояла наша варта. По всьому двору насипані кургани, де зариті жертви чрезвычайки. Дух був тяжкий, дуже смерділо гниллю. Так ми підійшли до дверей, що вели до льоху гімназії. Як тільки одчинили двері, я мало не впав, такий був запах. Як у різні. Всі стіни окроплені темними плямами, по середині льоху стояв стіл і три широкі лави. На них мотузок, шомполи, поломані різги, багато пустих пляшок від вина, горілки і пива. На столі лежали різні папери, яких забули взяти кати, як втікали... На другому поверсі наші лікарі оглядали замучених, яких не встигли поховати: Там лежала начальниця гімназії з вирізаними грудьми і пробитою головою. У другому місці лежав труп генерала з вирізаними лампасами на ногах і пробитою головою... І в різних кутках багато трупів. На мене зробило таке сильне враження, що я зараз-же назначив суд над катами під проводом сотника Волоха і членами Байлова і Винограда, в присутності великого числа свідків...

На суді жандарм Приселков почав просити, щоб ми його забрали до себе на службу і він буде нам служити як найкраще. На запит як у червоних вівся суд, жандарм відповів: "Суду, правду сказати, не було ніякого. Все було вирішене катами. Суд це була лише проформа, кругом світились червоні фонарі, приводили по 15-20 арештантів, закручували мотори у троків і почалась езекуція... Коли приводили арештованих, їх ставили кругом столу покритого червоним сукном. На столі лежав правдивий молот і серп... За яку півгодину приходили п'яні судді і провіривши, чи всіх запотребованих привели, наказували їм роздягнутись і коли поділили між собою їх убрання, всіх убивали різними способами... Ще перед самим виконанням вироку секретар читав постанову, що сьогодні червоний уряд виконав своє завдання і позбавив Союз від льокаїв контрреволюції і шкідників. Всі підписували протокол, судді сідали за стіл і пили горілку, а кати робили свою роботу... Бувало і інакше. Коли судді були в доброму і веселому настрою і хотіли бавитися, то арештантів виводили в поле, ставили в рядок і казали їм втікати. Хто втече — його щастя. А за арештованими в десяти кроках стояли судді і гості з рушницями і втікачів стріляли. Не було случаю щоб хтонебудь втік."

Я прийшов до свого помешкання, де застав велику пошту і телеграми, що німці завтра прийдуть до Константинограду, що Дорошенківці вже прийшли на своє місце. О півночі прийшов сотник Волох і доложив, що польовий

суд всіх катів засудив на ростріл і що вже присуд виконаний... Ніч пройшла так спокійно, як вже давно не було в Константинограді. В містечку почався рух, видно кругом людей. Один другому оповідає про тих катів, що їх суд засудив... Денеде жидки вже поодчиняли свої крамниці і торгують, що ще залишилось у них.

Рано шоста година чути як сурмачі вже грають зорю і дають людям знати, що пора вставати і до походу бути готовим.

Ночівка у Миколаєві

Була четверта година по полудні, коли наші попередні частини, стали перед селом і почали злазити з возів. Обкурені і як ті мурини виглядали. В цей мент підїхав до мене післанець від кінної ватаги і передав, що кінна сотня щасливо дійшла до села Миколаїва. Квартирієри приготували помешкання для всього отряду; біля села стоять кіннотчики, щоб відвести частини на призначене місце. “Для Вас, Пане Отамане, вашого адютанта і полкового священика призначено помешкання в місцевого пана отця, який живе близько церкви в церковному домі. В селі все спокійно, революційна хвиля пройшла і вони собі не вірять, що тільки шкоди всім наробили. Сільський комітет на чолі з бандитом Аудрущенком десь утік у напрямку Лозової. Шкода що ми його не зловили. Він стільки горя всім наробив... Зараз до Вас, Пане Отамане, їде сотник Ляхович.”

І дійсно двері відчинились і ввійшов до горниці сотник Ляхович.

“Пане Отамане, звернувся від до мене, в кінній сотні все в порядку, вислав дозори в напрямку Лозової і Краснопавлівського. Дорошенківці вже в Сахнівщині і чекають наказу на завтра. Гордієнківці відгоняють маленькі ворожі частини в напрямі Лозової. Полковник Петрів прислав гайдамаку для звязку і я зараз же вислав козака для звязку до них. А тепер, Пане Отамане, дозвольте, я вам покажу, де ви будете ночувати.”

І ми всі пішли в напрямку церкви. Переходячи через цвинтар я зауважив, що на одній могилі, ніто лежить, ніто сидить якась постать і співає дуже сумну пісеньку. Я спочатку думав, що вона співає молитву, але в цей час я побачив, що назустріч до нас їде місцевий священик. Ми познайомились. Він запросив нас до своєї хати і просив почувати себе, як у своїй власній хаті. Я сердечно подякував, а як входив до передпокою, щераз глянув в той бік, де залишилась та жінка, що співала. Священик зауважив куди я дивлюсь і зараз почав говорити: “Це нещасна удова тутешнього священика, якого чека підчас революції повісила на хресті. З того менту вона збожеволіла і тепер цілі дні й ночі лежить на могилі і співає або спить, а ввечорі її на руках відносять до дому. Вона нехоче і плаче, як мала дитина”.

Ми ввійшли до призначеної нам кімнати, великої залі, біля якої був кабінет пан-отця, а тепер мій. Тут пані-матка

вже приготувала постіль для мене і для адютанта в залі, а для пан-отця в іншій спальні.

Після цього пан-отець просив нас відпочати, помитись, а його дружина приготує нам їсти. Я недовго думаючи почав митись і оглядати своє пристановище. Кругом все чисто прибрано, в залі віденська мебель, на одному кріслі скрипка, в куточку образ Божої Матері, перед ним лампадка. Недалеко вікна висить клітка з канарком, який голосно співає свою мелодійну пісеньку. В хаті пахне ладаном, оливою і різними травами, а з кухні несе чудовий дух жареної риби і ще чогось печеного...

Записав я в свою нотатку те, що треба було й вийшов на ганок. Дорогою пішов на цвинтар. На могилі все ще сиділа жінка і співала. Я підійшов до неї і привітався. Вона на моє здивовання уклонила. Тоді я її питаю, як пройти на майдан. Вона нічого не відповіла. Я ще щось спитав і знова немає відповіді... Я потихенько від неї відійшов і пішов на майдан. Там вже була зібрана велика юрба народу і до них говорила якась постать. Я став в стороні під тополю, щоб мене ніхто не бачив, бо я хотів послухати про що вони говорять. Чую: "Ну так от, шановна громадо, тепер ви на свої власні очі переконались, що ті дурниці, про які говорив вам Андрущенко, були все брехня. Українське військо не знищене, а існує і бореться з ворогами України. А як є військо, то є й уряд. Отож бачите, як пройшли перші війська, вам казали, що то партизане, але за тим щодня йдуть другі і тепер нам ясно, що то наше правдиве військо. Від них ми довідались, що уряд у Києві, у нашій столиці й там працює, як би так зробити, щоб наша держава була найкращою державою світу та щоб народові нашому жилось добре в своїй власній незалежній державі. Щоб там не було "ні хама, ні пана", всі однакові, як ті гайдамаки, які в бою слухають старшину, а скінчився бій — всі однакові... Чув я ще, що нашим військам допомагає німецьке військо, яке ми побачимо тут завтра. Те військо, якого наші вороги інакше не називають, як звірюками, зате що вони і руками і зубами захищали кожен кусень своєї землі. Тепер як наш уряд перестав з ними битися, вони допомагають нам. За це їм подяка, а як, не дай Боже, вони захотять нашу землю під свого царя забрати, тоді ми всі виступимо проти них, як проти тих, що хотіли нас одурити. І з ними буде те саме, що було з французами в 1812 році, згинуть усі...

Ну от тепер, світла громадо, коли ми знаємо, що правительство у Києві, війська українські по цілій Україні роблять порядок, нам добре булоб наразі обміркувати, як нам

поставитись до тієї землі, що ми від панів забрали... Нам всім дуже хотілось би почути голос наших батьків або дідів, щоб після разом всім бути готовими дати слухну відповідь урядові... Я зо свого боку радив би діда Панаса Герасименка. Він на все село голова і він своє слово хай скаже”.

Всі як один закричали: “Згода, згода хай Панас говорить...”

Вийшов на середину потихенько з повагою чоловік років за сімдесятку, високий і ще дуже кремезний. Це був дід Панас, одягнений був в кожух, на голові баранкова шапка покрила сиве, як срібло, волосся. Сиві вуси висіли донизу. Чорні очі, що в молодечих літах певно неодну красуню з пантелику збили... Оглянувся на всі боки і уклонився громаді поважно. Трохи постояв, подумав і почав: “Сьогодні, люба громадо, я почуваю себе, якби я воскрес із мертвих. Бо тепер вірю, що ще не всі люде на світі збожеволіли, а є і такі для яких порядок і спокій в своїй хаті грають неостанню ролю... Коли я бачив, як ви з Андрущенком тут, а в других селах інші головорізи, нищили і палили наше добро, я прокляв той час, коли народився на світ Божий серед вас... Дивно мені, чи у вас у той час бодай трохи лою було у тих мазницях, що ви носите на плечах. Ви своїми власними руками нищили своє власне добро і попалили палаци, фільварки, стайні. Невже нікому з вас не прийшло до голови, що ви палите своє власне добро, бо то все було наше. Ну а як повернеться — не в добрий час сказавши старий лад, що тоді робити і як відповідати перед тими, кого ми знищили?... Треба було бути або дитиною, або ворогом громади, або просто дурнем, щоб цього не зрозуміти, бо в тих будинках можна булоб зібрати всі інституції села, школу, лазарет, бібліотеку та таке інше. Повернулось багато наших солдатів із полону. Приїхали люде з Америки, Канади. Всі вони розказують, як там люде живуть, що там немає неписьменних всі діти ідуть до школи, по роботі читають лекції, учать люде, як і що можна на землі зробити, показують нову машинерію, яку гуртками купують. От у тих палацах такі школи і можна булоб зробити...”

Ну щож голову зняли, запізно за чубом плакати... У нас тепер інша справа і така важна, як серце для життя чоловіка. Це наша земля, що ми від панів забрали. Багато років ми за тією землею тужили і просили володарів і до уряду посилали. Нічого не помогли, не давали, не продавали. Прийшла революція, ми землю забрали. Вона нам потрібна, як рослині сонце. Без неї нам не жити і живими нікому її не віддамо. Хай уряд каже банкам позичити нам гроші і ми за неї заплатимо, по присутній ціні...”

Закінчив старий говорити, уклонився народові і замовк... Заворушилась громада. Всі з дідом погодились, лише один запитав: "Діду, а чи всім ми повинні дати землю і тим, що учили нас грабувати і нищити?"

Дід тихенько повернув голову, усміхнувся і відповідає: "Бог з ними! Що нам на них гніватись! Ми цілою громадою будемо просити уряду, щоб і їм дав землю, лише не у нас, а там де вони створили рай для робітників в якомусь соціалістичному царстві..."

Правда, діду, правда! Хай собі ідуть до всіх чортів від нас..."

Громада розбилась на групи і почала розходитися. Пішов і я, бо вечера певно вже була готова.

Лише я підійшов до хати, як вже там пан-отець чекав на мене і каже: "А ми вас, пане отамане, шукаємо по цілому селі. Вечера готова і господиня боїться, щоб не стратила свій смак як перестоїться."

Вибачте, любий пан-отче, я був на майдані і дуже зацікавився промовою вашого "демостена" Герасименка, який дуже розумно освітив земельне і сучасне становище. О, це так дійсно розумна голова, він ніколи не ховається за чужу спину і все ріже правду-матку в очі всім."

"Заце його дуже шанують всі" — додав пан-отець.

Тут одчинились двері і пані-матка просить до вечері. Ми зайшли у велику їдальню, де стояв великий стіл, покритий білим, як перший сніг, настільником. Багато посуду і великі полумиски з різною потравою. Пара пляшок з різними наливками і горілками. Ми познайомились з панею маткою, ще молодую жінкою років за 35, трохи заширока і вздовж і поперек, але це не мішало їй бігати біля столу, як молоденькій дівчині.

"Прошу сідайте, де хто хоче, де кому зручніше, а вас, пане отамане, прошу сісти на крило коло пан-отця, щоб він краще міг доглядати за вами."

Ми сіли і зараз же почали їсти чудово-смачні страви. На перекуску були мариновані грибки своєї роботи, огірки, оселедці, ковбаски, бігоси, а до цього добра чарка горілки. По перекусці чудовий борщ із печеними періжками, вареники з сиром і такою сметаною густою, що ложка стояла. Жарене молоде поросся з кашою, молоді курчата і багато ще іншого, на що можна було тільки дивитися, бо їсти вже не було місця... Подякувавши Богу і господарям, ми встали і сіли в залі на дивані, куди пан-отець приніс шклянки і добре мадярське вино. Тут почались жарти і різні оповідання. Між іншим пан-отець розказав, як одного разу в одного священика на прийнятті був архієрей і багато свя-

щеників та протодіакон. Коли сіли їсти, пан-отець налив всім по чарці вина, а діякону половинку, а останньому собі налив половинку. Але після, якби ненароком, перехилив пляшку і ухнувши долив собі до повної. Випили по одній, по другій — та сама історія, все діякону половинку, а собі “ух” і цілу налив. На це звернув увагу діякон і коли пан-отець знова почав наливати вино, він потиху каже до нього: “Ухніть пан-отче і мені...” Підчас цієї балачки пан-отець зірвався нарівні ноги, кинувся до вікна, вискочив на ганок і вернувся назад блідий, як крейда. Питаюся його, що там таке, а він трясеться і каже: “Я бачив у цьому вікні очі яких я ніколи не забуду. Це очі найбільшого нашого ворога Аудрущенка. А він дарма сюди не прийшов. Треба чекати, що він щось недоброго зробить...”

Ми припускали що то може хлопці заглядали, які то гості у пан-отця... Але на всякий випадок я дав наказ адютантові піти, знайти сотника Новікова і попередити його, щоб був на сторожі.

Ми сіли тісніше до гуртку і балачка перервана пан-отцем пішла своєю чергою... Я попросив пан-отця, щоб оповів як їм жилося в це лихоліття.

“Життя у нас, каже пан-отець з самого початку революції аж до сьогоднішнього дня — одна каторга. Кругом дезорганізовані маси, особливо дезертири, що ховались по лісах, амнестовані, та різні пройдисвіт-молодці... Ці банди, щоб тільки не йти на фронт, робили тут, що хотіли: б'ються, ріжуться, грабують, підпалюють, творять різні комітети, суди, та інше і без жадної кари. Щоб бадьорити себе, ще з рана нап'ються спирту до палива, одеколону і що тільки попаде під руки... Багато похворіло на наше щастя. А тут наїхали різні бунтарі і пішли творити сільські комітети, поширюючи революцію, бойові організації для боротьби з контрреволюцією, чека, свої суди. Ці нові інституції установили свої закони і свою розправу. Церкву Божу і священників так ганьбили, що можна тільки дивуватися терпінні Бога, що не послав на них кари своєї. Кожен день мітінги, скрізь понавішували плакати. А в часі Служби Божої приходять до церкви з рушницями в шапках і починають перебивати священника. Співають погані пісні. Замість проповіді священника виступає якийсь ідіот і веде протирелігійну пропаганду. Ще свого села комітетчиків легко розбити, бо їх все село знає, що то за птахи, бандити, конокради, злодії, що багато горя наробили людям ще в добрих часах. Гірше було боротися з тими, що наїхали з міст, щоб шукати тут їжі, бо там вже бракувало поживи. А коли хто

їм стоїть на дорозі то тих зараз суд відправляє на той світ “в командіровку,” як вони казали, або виписували — “в расход”.

Найбільше шкоди наробив нам вже певно відомий вам конокрад Андрущенко. І на що тільки він не підбивав селян? І скільки він спалив економій, ограбував церков. Всі нещастя коло нас — це діло його рук. А коли грабував графський палац, все шукав сторожів палацу Василенка і Зоренка, з якими хотів порахуватись за те, що вони і в очі і заочі називали його правдивим назвищем — злодієм. Андрущенко перешукав увесь палац, порубав підлогу, стіни, а як не найшов їх, то наказав хлопцям нанести соломи і патиків і запалив палац, щоб вони згоріли там живцем.

Може ви цікавитесь тими, про яких я тут згадав? То я вам скажу, що кращих людей, як ті служачі в замку: Радіонич, Зоренко, Василенко — трудно булоб знайти. Василенко фаховець по вихованні коней і другого такого фахівця на цілій Україні не знайдете. Перше, має таку силу, що підкову гне як з воску; бика візьме за рога і кладе на землю. Друге, він ще був і коновал, який краще знав роботу, як учений ветеринар. Коні чули, що це за чоловік і самі сердиті його слухали. Не було коня, якого не осідлав би і не поїхав на ньому. Як спалили палац і графських коней, Василенко поїхав до Києва. По дорозі заїзджав до Сквири, шукав там Радіонича. Але той у той час помер там на тиф. Радіонич був побічний син графа. Чоловік з невеликою освітою, зате з природними здібностями. Багато проковтнув книжок і став одним із найкращих дорадників графа. Я сам кілька разів у юридичних справах звертався не до адвоката, а до нього і він кожен раз давав мені найкращі поради. Знав він і медицину. Наші жінки все зо своїми хворобами звертались до нього... Були в нього сутички з місцевими лікарями, які забороняли йому лікувати людей, але він всім відповідав: “Я не лікую, а ради безплатно можу давати всім, хто хоче мене слухати.”

Зоренко — так це людина, якої другої не знайдете на цілому світі. Він був чесний, добре знав свою роботу і маєток графа, завдячуючи йому, був найкращий на цілу околицю...”

У цей час кругом дому почувалася стрілянина. Ми всі підскакували зо своїх місць і вийшли на ганок. Під самим вікном чути вибух бомби. Якісь люде побігли в сторону майдану. Знову стріли і все стихло... Бачу, до нас біжить сотник Новиків. За хвилину він уже був коло нас.

“Що там таке, сотнику, за стрілянина була?” — питаю.

“А це, пане отамане, як ми тільки приїхали до цього села, моя розвідка дала мені знати, що відомий бандит Андрущенко ховається в корчах у селі і все крутиться біля хати священика. Я зараз оточив церкву і хату пан-отця скритою охороною, а сам з двома козаками, Савчуком і Криленком, сів біля самої хати в барабольній ямі. Сиділи ми добрих три години. Нараз бачимо: лізуть рачки дві постаті на цвинтар і там, як ті миши приховались і під мур залізли. Ще трохи і вони вже лізуть під вікно, де ви сиділи у пан-отця. Коло барабольної ями зупинились яких три кроки від нас і чую, як один із них скрипячим голосом каже до другого: “Дивись, хлопче, тут біля вікна уся кумпанія сидить. Треба як найскорше підпалити ту нафту, що ми на кутках хати вилили. Як запалиш, вмиць бий дручком по шибах і тікай у бік до тополів, а я в цей час кину у вікно бомбу. Хай згинуть всі разом наші вороги. А як встигну, то і другу на ганок кину, хай потанцюють ці вороги пролетаріату. А тоді вітром тікаймо на цвинтар, звідтіля на майдан і кричи: “Пожежа, рятуйте.” Там розійдемося і негайно нашою дорогою на Лозову. Треба спішити, щоб попередити наших, що завтра ці розбишаки збираються іти до них. Ну скорше, бери клоччя, вийми сірники і в дорогу, а я вже готовий, щоб кинути їм гостинця.” Хлопець тихенько поліз, а Савчук за ним і тільки він черкнув сірником, як він кинувся на нього і мало-мало не схопив. Але це цуценя, як та змія, крутнуло в бік, свиснуло і давай тікати поміж корчі. В цей час той другий тікаючи кинув дві бомбі, одна за другою, але, хвалити Бога, без шкоди нам. Наші хлопці побігли за ним і вже були схопили його, але він як скажений вовк зо злющими очима, скинув із плечей Криленка, скочив у бік і давай Бог на ноги. І бувби втік, якби не Савчук. Він побачив, як той перебігав від тополі до тополі і почав у той бік стріляти. Тут прибігли наші козаки оточили його зо всіх боків і забили. Хлопця таксамо куля дігнала на цвинтарі. Ми принесли їх обох на цвинтар і там тепер юрба народу коло них гомонить і радіє, що нарешті цього Андрущенка вже немає на світі.”

Ми всі пішли на цвинтар, хлопець приніс ліхтаря, запалив свічку і ми легко знайшли забитих. Пан - отець як освітив побитих, то аж закричав: “Це дійсно Андрущенко, а цей малий це його секретар Соломка.”

З того часу, як спалили палац, все був коло Андрущенка і йому доносив про все, що робилося на селі, хто що сказав про нього, хто до села приходив із сусіднього села. До революції це був добрий школяр, чесний, сприт-

ний, роботящий, а революція зробила з нього бандита. Ну тепер, хвалити Бога, буде спокійніше на селі, одної гадини буде менше на світі... Хвалити Бога, що не вдалось йому зробити того, що він задумав і забити нас всіх за один раз. А тепер дозвольте, пане отамане, вас поздоровити, що Господь вас спас від такої небезпеки. А ті очі, що я бачив за вікном, це були очі Андрущенка. У цім я ніколи не помилявся. А тільки боявся сказати, щоб не потревозити вас і не налякати дружини, яка його боялась, як скаженої собаки."

Все село обступило забитих і кожен сказав своє слово з проклоном, але й то потиху, якби боявся, щоб він не встав і не помстився...

Я дав наказ зробити слідство і поховати вбитих. Тут подякував Новикові і його козакам, зате що спасли мене і всіх, хто зомною був у кімнаті... В цей мент ми почули сильний вогонь з боку Сахнівщини, як рушниць, так і гармат. Акурат у тій стороні стояли наші польові варти. Я дав наказ адютанту взяти з собою пару козаків і поїхати в бік стрілянини, довідаться, що там робиться. Сотнику Виноградову зо своєю сотнею іти на поміч вартовим. Підчас цих розпоряджень приїхав козак від застави, де була стрілянина і оповів, що наші застави ведуть бій з червоними, які тікають з Харкова на Лозову на возах і верхи. Там є кулемети і дві легкі гармати.

Дроздов

Раненько, військо наше вирушилось в дорогу на Лозову. Доктор Бахмач передав ранених у місцевий лазарет, під відповідальність тамошнього лікаря і нашого командира, сотника п'ятої сотні. Підійшов він до мене і привів із собою того старшину, якого ми вчора підняли в пивниці чрезвычайки. Він ледве тримався на ногах — був такий слабкий, а нізачо не хотів залишитися у лазареті. Багато лиха він пережив і тепер боявся.

— Коли вже так хочете їхати з нами, немає що робити, сідайте, разом зомною і поїдемо догоняти військо. А дорогою щоб не було скучно, ви мене познакомите з собою.

І він почав: — Почну з того часу, як Керенський, як голова тимчасового уряду, наказав на всіх фронтах перейти в наступ. Думав, що по одному його слову вся армія кинеться в бій. А щоб іти напевняка, наказав всіх молодших старшин і підстаршин поставити в першу розстрільну. Розуміється, ми як на параді з рушницями в руках пішли в наступ на Конюхи. Ворога з позиції вибили, зате на полі бою залишилась, яка половина старшин в убитих і покалічених. Ранили й мене. Забрали санітари до лазарету і все пересилали з одного до другого. Вкінці кінців я опинився в Константинограді. Вже революція поширилась по цілій Росії. Не памятаю якого дня в наш лазарет прийшла якась комісія, щоб переглянути хворих. Здорових, по їх думці, відіслати в червону армію. Разом із комісією прийшло яких тридцять вартових із рушницями. Наш новий головний лікар (з фельдшерів) кожного хворого представляв комісії. Голова комісії Арон Сливак, до кожного звертається з питанням, чи бажає служити в народній армії, як подужає. Коли відповідь “так, хочу!”, то такого залишали в спокою, а як “ні”, то зараз виписували з лазарету і відправляли під догляд чека: Про це я довідався пізніше. Нарешті підійшли до мене. Голова комісії нахилився до Сливака і щось йому про мене оповів. Тоді Сливак звернувся до мене і питає: “Скажіть нам, бувший старшино царської армії, ваше імя, прізвище, в якому полку служили, скільки вам років, скільки разів ранений.”

Я відповів, що я поручик Степан Петрович Дроздов, служив в армії з 1914 року в 13 Білозерському полку, ранений четвертий раз, а маю шість ран, бо останній раз шрапнеля покалічила в трьох місцях.

Знова почали між собою говорити і він звернувся до мене і каже: — Товарищ Степан Дроздов...

Я його зараз перервав і кажу: Пане, я з вами свиней не пас і ніколи не товаришував і тому прошу мене своїм товаришем не рахувати!

Голова комісії аж присів зо злості. Затрясся, як та осина. Дивиться на мене поверх своїх окулярів, та як запищить, аж мені смішно стало: — Яке ти маєш право, царський лакузо, нещасний народній непотрібе, так говорити зомною, обранцем народу?!

Тут я не втерпів і як бабахну його книжкою по самій пиці... Окуляри розлетілись, він переляканий відбіг пару кроків, запинився та знова запищав з переливами: — Він божевільний, негайно звяжіть і одягніть варіяцьку сорочку і переведіть його в кімнату для гвалтовно божевільних. А відтіть я вже його сам заберу до себе.

Цей голова був один із головних членів чека. Правдиве його прізвище Арон Ціммерман (пізніше став Александр Воскресеньский). Лежу... Підтримки від своїх боягузів-сусідів не дістав. Чекаю що далі буде. Зо всіх боків підійшли до мене санітарі, накинули сорочку божевільних, звязали і віднесли в якусь кімнату, де крім дверей і вікна окутого кратами не було нічого. Там я пролежав ніч, день і аж на другий день прийшла сестра - жалібниця і принесла їжу. Поставила на підлогу і хотіла йти. Але я її затримав і кажу: — Спасибі, що їсти принесла. Ну, а як я її буду їсти, коли руки звязані? Сестра нагодувала мене ложкою, бо розвязати боялась, щоб її не стрінула така сама доля.

За пару днів прийшов наказ відвести мене в тюрму. Розвязали мої руки, переодягли в моє убрання і повели під конвоєм. Йшли ми через увесь майдан, що був недалеко лазарету. Стрінуло нас багато знакомих і всі вони зо страху, як побачили, що мене ведуть дозорці, відвертались на всі сторони. Хотілось мені крикнути їм пару добрих слів, та стримав себе — хай буде їм соромно, що в біді своїх приятелів не пізнають! Так тихенько — бо скоро я навмисне не йшов, щоб довше подихати свіжого повітря — дійшли до тюрми, яка огорожена високою з цегли стіною, стіп п'ятнадцять. У стіні ворота, в воротах двері, в дверях кругле віконце, яке причиняється знадвору. Коло воріт стоїть вартовий. Подивився на папірець, на печатку і подзвонив. Одчинилось віконце і звідтіть дивиться око. Глянув на папірець і одченив двері. Ця нова постать переглянула папери й пропустила нас на подвір'я тюрми. Тільки ми зайшли, зараз же двері зачинились. Якось мимо волі глянув я на ті зачинені двері: Чи вийду я коли небудь через них на волю?

Певно ні!

Погано себе почуває чоловік, що перебував в моїй шкурі, як попаде в таку небезпеку. Куди не глянеш, про що не подумаєш, немає спасіння. Почав оглядати хату, де мимо моєї волі буду жити. Це величезний будинок, двохповерховий, з глибокою пивницею. Вікна всі високо і в краях, вхід тільки один. Кругом ходять вартові, які з ніг до голови озброєні. А тому що це нові господарі, їхня варта нова і зброї ніколи не носила, то кумедно вона виглядала. Будинок старий, хмурий, аж дрозці беруть, коли подумаємо, скільки згинуло народу, скільки тут сліз вилито.

А тут було багато здібних людей, яких можна було б спасти і вони були б дуже корисні для державного і суспільного життя! Стою так, думи одна за другою міняються, коли чую: “Арештант Степан Дроздов, іди сюди!”

Нема що робити — іду. Подивився щераз на сонце, на небо, на гущу ліса, що на високій горі ріс, набрав повітря повною груддю і пішов до канцелярії... Кімната велика, біля стіни чорні від старості лавки, великий стіл, на якому багато книжок, державних законів, паперу. Перед столом загородка, щоб до столу ніхто близько не підходив. Проти столу на стіні дві темні плями. Очевидно до революції там висіли портрети царів, а тепер своїх провідарів ще не повісили й тому залишилось пусте місце. Кругом висять різні інструкції, плани, розпорядження. Все занечищене мухами. В одному місці притулилась довга шафа з ящиками. В другому, машинка, де міряли арештантів, далі фотографічний апарат і ще багато різного хламу.

Чую, хтось каже: — Слухай, Степане, ти тепер будеш називатися арештант номер 875. Не забувай цього номера. А тепер сідай, з тебе знімуть фотографію. Після зміряємо і все про тебе запишемо в книжку.

Тоді обіззався той, що привів мене: — Цього цілком не потрібно, бо він вже засуджений і його вневдовзі випишуть у розхід, каже надзиратель, менше буде клопоту з ним. Тоді не треба його переодягати в арештанське, бо все одно його убрання піде тим, що з ним покінчать.

Тоді подзвонив і за хвилину прийшов ключник. Надзиратель каже до нього: — Відведи цього арештанта номер 875 у кімнату засуджених.

Мене повели в темний коритар. Ми пішли по довгому шляху може в останній раз. На стіні висіли дві маленькі нафтові лампочки, які давали дуже мало світла. З обох боків були двері до різних кімнат, де сиділи різні бідолахи і були зложені речі тюрми. В самому кінці коритару були

сходи в пивницю. Я почав рахувати їх і начислив яких десять. Пару разів мало не упав, бо був ще слабій. Тут, як ми зійшли на долину, ще темно було. Пахло вохкістю, капустою, та ще гнилою. Болотом попід ногами, перебігали щурі, великі, як коти.

Вкінці спинились перед дверима “ч. 3.”

— От, каже, ми й прийшли.

Виняв ключа, одчинив двері й пхнув мене до середини. Я мало не впав, від того задуху, що вдарив мене в ніс. Нічого не видно. Я думав, що тут буду лише один. Коли чую, як тільки двері зачинились, хтось балакає. Я дуже зрадів, що не сам буду тут. Почав оглядатись, під ногами вогко і мокро зо стін тече, в кутку стоїть параша-катеринка, повна нечистоти. Ще скільки хвилин і мої очі призвичаїлись до темряви. Бачу, що люде сидять на підлозі, на низьких нарах. Кімната довга, яких дванадцять стіп у квадраті, невисока, рукою можна дістати до суфіту. Під самою стелею два маленькі вінконечка, які дають дуже мало світла і виходять на стіну сусіднього будинку. Порахував всіх нових знайомих — їх було аж вісім. Всі мовчать. Ніхто й словом не відзивається. Не цікавляться, хто я, звідкіль. Одні положили голови на свої коліна і думу думають, коли їх покінчать. Другі лежать на нарах. Тільки два сидять в куточку. Намалювали собі на нарах кратки, а з хліба зробили шашки і грають, як би їм горя мало було. Я назвав себе і питаю: — Хто ви?

Ні слова ніхто не відізвався. Після я довідався, що ці люде нераз натерпілись за те, що душу свою відчинили першому, кого побачили. Нераз арміністрація записала в їх камери нібито арештанта, а то був їх шпигун. І цей довідавшись про все, що йому треба було, передавав адміністрації і потягнули довірчивих людей до відповідальності: кого посадили в темну кімнату, кого вибили, а декого і в розхід пустили.

Всі, що були в тій камері, де мене посадили, були живі трупи — повна апатія, безнадійність, жовто-зелені обличчя, оброслі бородами. Тільки і роблять, що все засипають.

Така мене злість взяла, що як би міг, то все перевернув би догори ногами. Що це таке? Для чого і нащо? Невже Росія дякує тим людам, що віддавали за неї своє життя, такими муками? Невже батьківщина це пуф, булька з мила, а все лише егоїзм, боротьба та владу поодиноких людей і партій? Як я собі тепер пригадаю, скільки в цій анархії найкращих людей в боротьбі за владу згинули, скіль-

ки згинуло професорів, старшин, лікарів, письменників, священників, робітників, інженірів, хліборобів — і за що? Хиба життя робітника від цього стало кращим? Хиба селяне й міщане за це платили менші податки? Хиба не стало бідних і нещасних? Хиба грабіж і нечесність в справах судових згинули? Хиба в такій багатій державі не панує голод? Хиба землю роздали селянам? Хиба не стало анальфabetів? Ні, все брехня, берхня, провокація, боротьба лише для своїх власних вигід... Вискочив з місця і почав ходити з кутка до кутка. Ходив яку годину і чую голос: “Сядьте будь ласка, а то шур боїться їсти! Зупинився я і глянув у той бік, звідтіль був голос. Бачу — сидить на землі людина і кидає шматочки хліба в куток. А там то покажется, то сховається зпід підлоги голова щура. Наразі вискочив, схопив сухаря і зник. Ця звірюка була любимцем цілої кімнати. Вечером принесли вечеру — якийсь брандахлист із води і крупи та по маленькому шматочку хліба. Я не хотів їсти, а хліб сховав у кишеню. Мої товариші по нещасті, як тіні підійшли до відра й почали їсти.

Ніч пройшла і день пройшов і знова ніч. А ще не спав, все чекаю коли мене звідсіль поведуть на страчення. Нерви трясуть моїм організмом. Під ранком чую: хтось гуркотить по коритарі. Тупає багато ніг і чути як дзвонять ключі в ключника. Десь недалеко всі запинились, чути гомін і знова пішли. Дійшли до наших дверей, одчинили і люде з рушницями ввійшли до середини. Сміються, жартують, бо всі п'яні. Один з них вискочив на середину і каже: — Коли викличу, забирайте свої речі і виходьте за двері!

Довго чогось шукав у паперах і викликав числа, а між ними й моє. Одягатись не було потрібно, бо ніхто не роздягався на ніч. Коли почув свій номер, я дуже зрадив, бо краще смерть, як такі моральні муки.

Я щераз спитав — То ви мене кличете?

Так, так, каже, тебе!

Забрав, що було зомною, кинув головою в бік тих, що ще там залишились і вийшов на коритар. Там вже стояли декілька людей. А хто вони — вартові, чи арештанти, не знати, бо темно. Хтось мене пхнув до середини. Глянув кругом, всі стоять, як ті вівці з опущеними головами, кращих у домовину кладуть. Я став і від задоволення, що вирвався з цієї ями, нічого не думаю, що далі буде, лише щоб скорше звідсіль вибратися куди. Стою і свищу. Люде на мене дивляться, що я збожеволів зо страху, а один потихенько каже мені: — Чоловіче, чого ти такий веселий? Ти певно не знаєш, що нас ведуть на розстріл. Це я вам правду кажу, бо чув від вартового.

— А нехай хоч і до чорта ведуть, лише щоб звідсіль
дальше. Всеодно один кінець!

І не звертаючись до нікого, я почав знова свистати. Тоді вартовий крикнув на мене, щоб я тихо був, бо інакше він зомною порухується. Подивився я в його бік і соромно мені за нього стало, що він таксамо людиною рахується. Хотів йому відповісти, але вийшов старший, переверив щераз і наказав виходити надвір. Тільки ми вийшли на свіже повітря, так стало легко на душі, легені аж хлипають, так повітря хочуть. Всіх нас приговорених без суду і слідства було одинадцять. Старший поділив нас на дві партії. В першій пішло п'ять, а зомною шість. Мене поставили з лівого боку другим.

Ідемо містом. Все ще спить, дорога погана, болото кругом, падає дрібненький дощик, ногу з болота трудно витягти. Перша партія пішла скорше і була від нас п'ятьсот кроків, а як завернули в якусь вулицю, то ми її зовсім згубили з очей.

Вийшли в поле, пішли по полтавському шляху. Пригадав я собі, як ми ще малими хлопцями тут бігали. Я знаю тут все кругом, як у себе в хаті. Он там буде цвинтар, за ним в стороні наспа залізниці, а там великий ліс поміщика. На всіх кутках ліса повбивані стовби, а на них дошенки з написом "хід заборонений під загрозою тяжкої кари." Пригадалось, як одного разу ми молоді студенти підчас вакацій бавились в цім лісі на збитки властителям. Позривали ці написи на дощечках і повісили нові з написом: "заходіть до лісу всі, тут добрий відпочинок!" А ті дошки, що забрали в лісі, віднесли і прибили в ночі до дверей гімназії і на воротах цвинтаря. На другий день, що було гніву начальства і сміху людей з того жарту. Ніколи винуватого не найшли, хоч і були підозріння на нас. Але не піймали, то немає й винуватого.

Ці спомини повернули мене до гумористичного настрою і мені здавалось, що я йду не на смерть, а на прохід. Вже пройшли стареньку каплицю коло цвинтаря. Один вартовий все загрузав у болоті. Люде розтягнулись і йдуць, як гуси, один за другим. Тут мій вартовий не міг витягнути ноги з болота, упав. Я підскочив до нього, щоб йому допомогти витягнути ноги, а він замість того, щоб мені подякувати, почав на мене кричати і наказав негайно стати в ряди, бо інакше то покаже мені "де раки зимують"; притім пхнув мене у спину кісом.

Це защо? — питаю. Зате, що поміг вам вилізти з болота?

І все ближче підходжу до нього. Пару разів загруз. У цей час наша партія вже відійшла далеко. Тут блискавицею проскочила думка тікати. Набрал у жменю болота та як сипну вартовому між очі! Вартовий захитався, опустив рушницю, а я — давай Бог ноги — стрибнув, як та коза, через паркан цвинтаря і побіг поміж могилками і нагробниками в протилежний бік. А сам собі думаю: всеодно один кінець, не утік би, розстріляли б, а так може вбють, а може втечу. Це мене ще більше підбадьорило і я ще швидше побіг. Уже був на другій стороні цвинтаря, коли чую кричать: “Стій, стій, такий та сякий вражий сину. Ловіть його, затримайте!” Тільки не знати хто, бо нікого близько не було. Глянув в їхній бік, а два вартові біжать у мій бік і все стріляють. Тоді я вліз на паркан і закричав у їх бік:

— Спиніться, жидівські прислужники, кати нашого народу!

Солдати на хвилину спинились і знова почали стріляти. Одна куля пролетіла коло самого вуха. Я зіскочив із паркану, далі на долину, а звідтіль на залізничну наспу. От же й ліс поміщика, ще перебігти яких двісті кроків і я спасся від смерті. Тільки тут треба бігти чистим полем і це було саме небезпечне місце, тим більше що вже й день почався. Та Бог милостивий, солдати тяжко убрані ледве добігли до наспи, а там насилу переводячи дух почали знова стріляти в мій бік. Хвалити Бога вартові не вміли добре стріляти, а я добіг до лісу і упав змучений на землю.

Вартові далі замною не пішли, а мені не видно, що вони роблять за наспою. Я приглянув високе дерево, що росло на березі лісу, вліз на нього і дивлюсь: мої вартові, що догоняли мене, ідуть назад і один другому щось оповідає, очевидно про мене і в мій бік рукою показують. Як він стріляв і як я упав, очевидно забитий. Розуміється, це вони підготовляють собі оправдання. Глянув дальше, бачу: перша наша партія вже прийшла на місце страчання і чекають на другу. А в другій іде вже не шість, а тільки четверо людей. Ну, один я, а деж ще один. Може таксамо втік, а може десь убитий. По хвилі підійшла наша партія до першої і стали разом. Їх оточили вартою, дали в руки малі лопатки і наказали копати яму. Спочатку я думав, що може вони шанці копають, а придивившись зрозумів ту гаспидську роботу — вони риють могилу для себе.

Довго вони рили, а як скінчили, їх роздягли і поставили на краю ями. Вартові одійшли пару кроків, по наказу дали стріл і все скінчилось. Закопали вбитих, забрали їх убрання і пішли з піснею назад. І ви скажете що це люде?

Тут із боку Лозової почались стріли. Я подякував Дроздову за оповідання і просив при першій нагоді закінчити його. Тоді я попросив доктора Бахмача перевести Дроздова до лазаретної лінійки, а сам поїхав на стріли, щоб довідатися, що там робиться.

Алексинець

Десять днів ми стояли в шанцях немиті, неголені, ча-сами голодні, а головне невиспані. Сьогодні прийшли нові частини, які заняли наші варти, а ми відійшли на відпочинок і розташувались в Ігровицях, Плотичах, Івачеві — хто в хаті, хто в стодолях, а більшість у шатрах. Старшина і козаки поскидали з себе все, що тільки носили на своєму тілі й почали витрушувати з них тих непрошених гостей, що не давали їм спокою ні в день, ні в ночі. Нагріли води, миються, чистяться, всі радіють, що можна кості розправити. Небезпека бути забитим відійшла на деякий час і дає можливість спокійно привести себе до ладу, написати листи до дому, напитися чаю, а головне виспатись, відпочити. Штаби, кухні, полкові майстерні, голярні — все це в русі, щоб за час відпочинку все привести до порядку.

В штабі полку великий рух. Треба поповнити ту роботу, що не можна було зробити в шанцях. Почали сходитись до штабу старшини, лікарі й урядники. Добре виспались і тепер веселі гомонять, жартують, сміються і всі чіпають нашого полковного адютанта, дуже миловидного хлопця, подібного скорше до дівчини, як до “марса”. Старшина прозвала його Вірочкою. Він спочатку брикався, лявся, а вкінці призвичаївся і приймав це назвище як своє правдиве ім'я. Всі його любили, як начальство, так і старшини. Правда, і він при нагоді надавав спуску своїм колегам. Особливо докучав старшині звязку, Євгенові Калінову, його найбільшому приятелю, який тільки що дістав наказ, що він нагороджений хрестом святого Юрія четвертої класи за те, що в бою під Роздолом, будучи в заставі зо своєю сотнею, взяв у полон три десятки австрійців-чехів, пару коней і кулемет з набоями.

Вірочка все його дрович, що не він узяв полонених, а австрійці його забрали. Але тому що то було в ночі, австрійці збилися із дороги і помилково замість до свого штабу привели його до нас і тут, каже, уже ми їх обезброїли. Калінов і всі старшини дуже сміялись над цією версією.

День скоро минув, людей не будили, нехай добре виспляться і тому і обід відтягнули на пару годин пізніше. Стукнула шоста година і сурмач дав знати, що кашевари вже приготували обід. Прокинулись заспані солдати, схопили свої котелки і дерев'яні ложки — та побігли ставати в

ряди, щоб дістати свою порцію. За пару хвилин залунала по цілому полі молитва. Кашевари одчинили казани з їжею. Пара вирвалась наверх і на хвилину прикрила всіх. Ідять смачну кашу з салом, запивають борщем із капустою, у який накришили свою порцію мяса. Жартують, сміються, пригадують різні пригоди, які пережили на фронті. І нараз все зтихло. Чути як бжола летить. Що таке? Від штабу полку чути, що сурмач грає. Що це, алярм? Тут немає що думати. Всі кинулись до своїх рушниць. За пару хвилин полк вже стоїть готовий до послуху.

Приїхав верхи командир полку і передав, що прийшов наказ негайно йти на поміч частинам, що стоять недалеко Бродів, коло нового Алексінця, де німці перейшли в наступ і тиснуть наші частини. Нам наказано дійти до села Свинухи і там чекати на дальше виконання завдання.

Десять годин доброго ходу вже трохи заморили людей. Підїхав до колонни молодий старшина звязку та передав наказ генерала Ріхтера, щоб ми тут спинились, а командира полку кличє до себе.

Почулась команда "стій, спочинь." До полку почали підходити різні солдати тих частин, що вже були у бою. Від них довідались, що ворог від ранку почав садити своїми гарматами по нашому фронті. Накидав груди заліза, чавуну, перекинув догори ногами дротяні загороді, покалічив і вбив чимало людей.

Вже була третя година попівночі. Прийшов командир дивізії, зібрав усіх старшин і тихенько дав наказ, що треба робити. Наш полк мав наказ зайняти позицію, щоб охопити праве вороже крило і окропити його зо всією силою своїм вогнем.

Як ті миші, тихенько ми пішли на своє місце. За годину ми заняли рошу і в долині стоїмо тихо. Тихо так, якби тут нікого не було і що тут на жадну небезпеку надіяється не можна.

Десь на сході, де земля лучиться з небом, прорізався вузький, сіренький пасок, який що хвилини все робиться ширший і ширший. На дворі почало світати... Вартові, що стоять у перескопів, передають, що німці дуже ворушаться на своїх позиціях, рубають свої дротяні загороді. Тисячі голов уже видно на їх шанцях, з головного фронту наших військ чути сильний вогонь. Шраплені і гранати рвуться над самими німецькими шанцями. Ми сидимо тихо, чекаємо, як ворог підставить нам своє крило. Ще мент і як на манахервах німці з землі і рушились у наш бік.

Не думали німці, що тут їх чекають непрошені гості і тому безпечно йдуть вперед. Перегоняють один другого. Коли німці відкрили нам своє крило, ми далі в їх салют зо всіх наших рушниць і кулеметів. Ой, що тоді почалось. Валяться цілі шереги нашого ворога, бо кулі з крила прорізують не одного, а кількох разом. Трохи захитались німці. Але прийшла їм поміч і вони знова пішли вперед. Тут затарахкотіли кулемети двох наших полків, заахали бомбомети і міномети, що взяли з двох боків під вогонь. Як скошена трава, так валяться, щоб більше не встати. Німецькі солдати, одні падають, а другі все йдуть вперед. У цей час вискочили з шанців наші війська і з криком "ура! ура!" пішли ворогові назустріч. Коротка не радісна для ворога зустріч. Короткий бій і ворог почав відходити. Ми на їх плечах скочили до їх шанців, забрали багато полонених, муніції і різного військового добра.

Ворог відходить. За ним ідуть наші кіннотчики і женуть їх далі. Ми стали господарями в німецьких шанцях, переносимо дротяні загороди з одного на другий бік, куди ворог пішов. Поправляємо шанця й лисі нори. Виносимо із шанців вбитих і тутже недалеко закопуємо у землю. Ранених позабірали наші санітарі.

Телефоністи звязали нас зо штабом дивізії і своїми курінями. Начальник дивізії по телефону дякує частинам за славетний бій, який так знаменито закінчили. Люде, крім вартових, сплять, як забиті. Наші кіннотчики що пішли за німцями доносять, що до ворога підходять сильні резерви. Треба чекати на контраатаку! Ми готові прийняти гостей. Хай ідуть, це не буде несподіванка, а це вже половина успіху.

До якої четвертої години пополудні все було тихо. Розвідка дає знати, що ворог запинився на нових позиціях, повернувся лицем до нас. Підходять резерви, підвели багато гармат. Ще минули дві-три години й почалась стрілянина. Полетіли ворожі "чемодани" (Так назвали наші солдати тяжкі німецькі гранати) — спочатку не долітали, після перелітали. Беруть нас, як то кажуть, у вилки і тепер будуть садити прямо на лоб. І дійсно не пройшло і півгодини, як чути що летить важкий "чемодан" у наш бік. Перед нашим шанцем розірвався, запорошив близько стоячих людей землею, за ним полетів другий, після третій і пішло, як в пеклі. Щось страшно!... Ми залишили в шанцях вартових, а самі поховались у чудових німецьких лисіх норах. Це такі пивниці викопані глибоко в землі. Глибоко зверху накладено товстих колод у три ряди, а на них наси-

пано горою землі і глину перемішану з соломою. Кожна лися нора має два або три виходи, щоб на випадок алярму скорше вискочити наверх.

Злучивши себе зо штабом і вартами телефоном та виставивши високо періскоп, почали ми оглядати своє нове помешкання. Тут на столі залишився план, розташування німецьких сил перед наступом, компас і багато німецьких газет.

Коли ми розглядали їх план, в цей момент як бабахне граната в наш шанц, над самою нашою головою, аж земля посипалась зо всіх сторін на нас. За першим вибухом дався чути другий ще сильніший, згасла свічка, пороху повно, солдати притихли, вже не сміються, дехто перехрестився. Більше зі страху пригадав собі, що коли грім ударить, то й солдат перехреститься!

Знова затихло, періскоп знищили. Запалили свічку і оглядаємося, що нам ворог наробив. Висилаю фельдфебеля Галкіна нагору, щоб подивився, що там робиться. Фельдфебель поліз по сходах нагору і зараз же вернувся. Не можна вийти, бо двері завалило. Пішов на другий вихід і там немає виходу — все завалено. Біда, засипало нас живих у могилу. Поки що ще є повітря, то треба якось рятуватися з цієї біди.

Беру телефон і дзвоню до штабу полку. Чути, що там наверху, як на ярмарку. Гуде, реве, кричать, дають якісь розпорядження. Шукають, де я. Тут підійшов адютант і як почув мій голос, дуже зрадів. Питає, де я, бо є наказ згори нашому полку за всяку ціну затримати цю позицію за собою. Добре, кажу, але мене самого присипало землею у лисій норі і ми не маємо виходу. Тут я точно описав, де та нора. Адютант побіг до мого заступника і каже: "Зараз тут такий гармідер, що носа не можна висунути і вислати нам поміч абсолютно неможливо! А як тільки трошки заспокоїться, то негайно вишлють саперів, щоб відкопати нас. Це добре радити, але до того часу ми згинемо за браком повітря і води. Тут очевидно куля перебила лінію телефону, все зтихло і ми залишились на самоті... Немає що робити, даю наказ самим пробувати дати собі раду, але великих лопат не маємо, а шанцевими що зробимо? Ходи на гору вузьенькі і так круто набиті, що хоч зубами гризи! Повітря в норі робиться все тяжче. Люде поскидали з себе шмаття і працюють на совість. Гаклін в одній сорочці, як правдивий рудокоп, порається, щоб зробити малу щілину на повітря. Він докопався вже до колоди, що була нашою стелею, крутився там на всі боки, а далі ні на один

вершок нічого не можна зробити. Хоч ти плач, хоч ти скач... В другому кінці солдати риють у землі коридор, щоб вивів їх на світ божий... Робота з кожною хвилиною все тяжча і тяжча. Один уже зімлів, другий лише лупає очима. Повітря таке, що аж голова крутиться... Дійсно приходиться, як німці кричали, "капут нам". Наразі чую крик, кинувся туди-і бачу що наші солдати, що рили коридор почули в стороні якесь таракотіння. Вони всі разом почали там рити і докопались до невеликої кімнати, яка мала між колодами щілину, прикриту папером, як шкло. Ця кімната мала сполучення з шанцями і лисіми норами, добре замаскована. Великий періскоп, як у зеркалі, давав образ всього, що робиться на горі. Там телефон, яким телефоніст коректував стрілянину своїх гармат. Тепер ясно стало, чому німці так скоро до нас пристрілялись. В куточку стояла бочка з водою, ящик з консервами і галетами, маленька ручна лампа, велика купа спаленого паперу: Біля них лежить маленький німецький солдат з простріленою головою, яку він сам собі прострілив, як наші люде до нього докопались. Почав переглядати шматочки недогорілого паперу і знайшов останнє його донесення до свого штабу: "ворог засипаний в окопі, де я працюю, виходу йому немає, а щоб було безпечніше і щоб він не вийшов на світ, заложив ту машину, що ви мені дали. Вона свого часу зробить свою роботу і пустить їх душі до неба..."

Час від часу нелегче, як не згинемо за браку повітря, то розірве нас пекельна машина? Треба її шукати, а де?

Вислав з тієї кімнати всіх — крім Галкіна і сотника Волошина. Почав тихенько все оглядати. Немає ніякого сліду. А може німець збрехав що заложив машину. Ні, у таких донесеннях не брешуть!

А час біжить так скоро, бо кожен боїться, що не встигне прийти, а тут пекельна машина зробить свою роботу. Всі насторожили вуха слухають, чи не чути чого доброго. На жаль, ні слуху, ні духу!

Тут Галкін почув на горі, де він порався коло стелі, що хтось вілкидає з гори землю. Ясно штаб полку прислав поміч. Біда в тім, чи встигнуть вони нас відкопати, заки нас не розірве машина? Як почули солдати, що поміч прийшла, почали зо свого боку дуже добре працювати. Ніч темна і тому тим, що нагорі, тяжко робити. Немає чим, а крім того ворог своєю стріляниною стримує їх роботу. В норі задуха, залишилась лише одна свічка. Тут почувалась страшна стрілянина і кілька стрілів десь близько розірвалися. В цей час ми всі ледве утримались на ногах, так щось затря-

сло землею, оглушило нас і обсипало землею. За тим вибухом другий, третій. На нас звалилась зо стелі велика колода і відразу, стало легше дихати. Ворог хотів нас знищити, а своєю сріляниною поміг нам тим, що розбив стелю нашої нори і спас нас від задуху. Що було сили повиходили ми з тієї нори і це було akurat на часі, бо тільки ми відійшли кілька сот кроків від нори і зняли в шанцях вартових, як почувся страшний вибух. То пекельна машина вибухла і розвалила дощенту ту нору, де ми тільки що сиділи.

Подякували Богу, що спас нам життя й пішли до своєї роботи, бо був час стрічати "гостей" як слід. І ми їх стрінули й відкинули назад на їх позиції з великими стратами.

Про Що Мені Оповідав Мій Аджутант, Як Ми Їхали На Позиції

На станції Миколаївка стояв паротяг з одним вагоном. У цім вагоні ми поїхали оглянути ту позицію, що вчора після бою ворог залишив. Була це весняна пора, все кругом після довгої зимової сплячки прокинулось. Раннє сонечко сміючись виглядає на сході і як маленька дитина, що бавиться з радощів, що їй добре живеться на світі, виглядає із далекої-далекої землі і зараз кидає свої проміні на все, що кругом неї. І проміннями своїми переливається діамантовими вогнями в росі на квітках, листях і траві. Комашня, пташинята, звірятка, як тільки промінь до них заглянув, вже прокинулись до своєї праці і своїми дзвінковими голосами привітали природу і один другого. Жайворонки високо піднялись догори, щоб бути ближче до сонця і привітати його своєю піснею. Весело заливається пташка, не боїться, що ворог, який таксамо їсти хоче, над самою її головою літає і чекає хвилини, щоб кинутись на неї. Яре та озиме звійжжя різними красами прикрасило поле. Є де погуляти косарям і женцям, як дозріє. В стороні село. Невидно, щоб там хто рухався. Все підчас вчорашнього бою повтікало і поховалося, Бог зна де. Наразі потяг став перед самим мостом. Вчора бомба впала на рейки і попсувала дорогу. Машиністи повискакували з потягу і почали направляти. В одному місці знайшли підложений динаміт, який вороги не встигли використати.

Доки ця тяжка і небезпечна робота йшла, ми перейшли на другий бік мосту. Я вислав наперед дозорців, а сам з аджутантом сіли на горбку і чекаємо, коли наші упораються з роботою.

Далеко чути стріли з гармат. Десь ворог бентежитьсья і зо страху палить стріли, куди попало... Аджутант заносить у польову книжку наші зауваги.

Він пише, а я дивлюсь на цього молодого хлопця. Гарний був козак — молодий, а вже багато пережив на світі і велика смуга заставила слід на його чолі. Ворожа куля осмалила йому праву щоку і зробила лице дуже поважним, не дивлячись на свої 22 роки.

Як він скінчив писати і почав складати папери, запитав я його: — Скажи мені, хлопче, як маєш охоту, про своє жит

тя. Я тебе знаю, як доброго старшину, а нічого не знаю про твоє життя. Нічого цікавого, батьку, немає в моєму житті. А коли воля ваша послухати, радо оповім: Батьки мої, я і моя менша сестричка жили в Одесі, де батько мій був старшиною в стрілецькому полку. Коли мені минуло дванадцять років, померла моя мати. Я любив її, як може тільки любити дитина в моїх літах. Вона для мене була найдорожча на світі. Коли її поховали, я не знав, що мені зі собою робити. Зажурився; не їм, не пю і в книжки мало заглядаю. Цілий час позадомом, а більше на цвинтарі: сиджу і плачу, квіток назбираю, ягоди принесу, положу на могилку і все з нею мертвою, як з живою балакаю. Нераз батько мене за це журих і добре бив, тільки це не помагало. Йшли дні, бігли ночі, а я виглядаю, як кістяк.

Вже другий рік минув, батько мій поїхав до Севастополя і звідтіль привіз якусь жінку та каже мені й сестрі: — Це є ваша друга мати. Наказую і прошу любити, шанувати й мамою назвати.

Я мало не здурів: Кого? Цю жінку, чужу для нас, назвати іменем моєї дорогої матері, мамою? Ні ніколи! Хоч убийте, не буду!...

Побіг я на цвинтар і там скаргу свою матері приніс. Облив сльозами землю і траву, під якою вона лежить, моя рідна, єдина мама і там же надумав покинути батька і втекти до Києва, де жила сестра моєї матері, а моя тітка. Я дуже добре знав її адресу в Києві, бо всі листи, які мама діставала, вона їх поховала в своєму столику в шухлядці. Як тільки маму винесли з хати, я ці листи до себе і сотки разів перечитав, бо там одна сестра балакала з другою, як з живою. А та друга та моя мати й мені здавалось, що це вона їх читає. З тих листів я довідався, що тітка моя живе у Києві на Прорізній вулиці, число 17. Не думаючи довго почав збиратися в дорогу. Але як доїхати, як у кишені ні копійки?! Я її бачив лише раз і то коли був ще дуже малим. Мало що пригадую собі її. Але для мене то все однако. Вона є сестра моєї матері і я поїду до неї і все оповім, поділюсь моїм горем. Я буду її любити, буду слухати і добре вчитись, щоб скорше на свій хліб стати. Вийшов я з цвинтаря і все думаю, як я поїду. А поїду конечно. Білети треба купити, але защо? Чув я від сусіда, що він нераз їздив до різних міст без білету — зайцем, як у той час казали. Часами викидали, часами й библи, але це мене не спинило. Пішов на залізничну станцію, дорогою стрів свою сестричку, притиснув її до свого серця, попрощав, разом поплакали і розійшлись.

На двірці була тьма тьмуца людей. Ніяк до вагону влізти не можна, а тут вже другий дзвінок дає знати, що потяг скоро рушить. Як було сили проліз я між людей до третьої класи. Звідтіль перейшов до другої і зайшов до першої. А там сиділа велика сім'я якогось купця. Одних дітей шостеро і дуже збиточні. Скрізь лізуть, кричать, б'ються. Як блискавицею мигнула, там мені зараз думка прийшла і я почав дітей бавити. Дітям це дуже подобалось, а батькам ще більше. Діти як ті миші по цілому вагоні бігають. А тут прийшов головний кондуктор і перевіряє білети. Почав рахувати дітей. Де там, розсміявся, віддав білети і пішов далі. Ну перша перепона пройшла, як буде далі? Тепер мене вже не дуже бавлять діти. Сів я в вікно і дивлюсь у той бік де залишив я свій скарб. Прийшла ніч, купець положив дітей спати, по двох на одному кріслі, передав кондукторові білети, щоб уночі контроль не турбував і пішов до вагону-ресторану з жінкою їсти. Мене просив приглядати дітей. Слава тобі, Боже, якось доїду до Бобринської вже напевно. А там, як Бог дасть. Ліг коло дітей і заснув. На станції Бобринській потяг стоїть яких десять хвилин. Беруть воду, змінюється служба. Як тільки потяг рушив, нові кондуктори почали перевіряти пасажирів. Ці були проворніші, як попередні і вже декілька зайців піймали. Прийшли до нашого вагону і на цей раз якось добре пройшло. Не могли дорахуватись, скільки нас їде. Прорізав білети і пішов. Ой багато страху я пережив в цей мент. Проходить кондуктор і каже купцеві: — Недалеко станція Фастів, прошу збіраться. Тут кінчається ваша дорога.

Біда, а як мені бути, ще до Києва далеко. Потяг став, мої сусіди вийшли, а я сховався в уборну. Потяг рушив, а я **все там сиджу**. Пройшов кондуктор, оглянув всі вагони і заглянув до уборної. Побачив мене і каже: — А ви як тут залишились, ваші вже у Фастові вилізли... Я розуміється збентежився і кажу, що у мене розболівся живіт і я не встиг вийти. Кондуктор мене підбадьорив і каже: — Не торбуйся, ми вас доведемо до першої станції і там ви вийдете і сядете на стрічний потяг і він вас доведе до Фастова. Це вже каже моя справа.

Написав якусь картку і передав мені. Як тільки потяг став, висадив мене на платформу. Добре що це був день. Ходжу приглядаюсь, де до якогось вагону вчепитися і до Києва доїхати. В цей час підійшов до станції тяговий потяг, який їде до Києва. Кондуктор дістав перепустку, пішов до потягу, я за ним і почав його на всі боки просити і всякими добрими словами уласкувати везти мене до Києва. Куди там, кондуктор і слухати не хоче. Боїться стратити робо-

ту. Він лається, а я за ним іду й прошу. Вкінці штовхнув мене до вагону і каже: — Сідай але дальше Боярки за ніякі гроші не повезу. До Боярки було недалеко, висадив він мене і рукою нібито на жарт показав, на дачний потяг, що стояв на станції і збирався їхати до Києва.

Потяг був переповнений, люде навіть на сходах стояли, де тут кондукторська контроля. Підбіг я до потягу і як миш проліз на сходи одного вагону — потяг поїхав. Що я пережив підчас цієї дороги одному Богу відомо...

От Київ. Перехрестився я і подякував Богові, що допоміг мені виконати моє бажання. На станції ходить високий жандарм, підійшов я до нього і питаю, де тут буде Прорізна вулиця. Жандарм по жандармськи оглянув мене і вивів на вулицю, показав рукою і каже: — Отам бачиш монумент стоїть. От іди до нього, а звідтіль повернеш на право і перша вулиця буде Фундуклії, а друга Прорізна...

Я подякував і не пішов, а побіг по дорозі, як казав жандарм, і добіг до Прорізної. Дивлюсь на всі боки, шукаю сімнадцятий номер, хвалити Бога є. Прибіг і став, стало ніяково, як я непрошений приїхав сюди. Зайшов до середини на дверях написано "Савіцькая, так це моя тітка. Натиснув на гудзик, вийшла якась м'олода дівчина, питаю її, чи моя тітка пані Савіцька дома. Так, каже, є дома. Ідїть до ідальні, вона там сидить і щось робить.

Пішов я, як вона казала. Біля столу сидить жінка, років сорок п'ять, дуже подібна до моєї матери. Я кинувся до неї, почав цілувати її руки і кажу: — Вітаю вас, люба моя тіточко! Який я щасливий, що найшов вас!

Тітка дивиться на мене і нічого не розуміє, звідкіль до неї приїхав такий гість. Доволі сухо питає: — А хтож ти будеш, мій хлопче, звідкіль ти взявся?

Як цебер холодної води хтось кинув на мене, таке вражіння зробив на мене цей запит. Ні не такої зустрічі я чекав.

— Я, кажу, є Микола, син вашої сестри, що два роки як померла в Одесі. Як мій батько вдруге оженився, я жити з ним не міг, бо не міг свою маму проміняти на другу і втік до вас. Прошу вас візьміть мене до себе, бо я додому більше не вернусь!

Тут тітка, як кинулась мені на шию і почала цілувати, обіймати і добрими словами називати. Розпитує, як я до Києва доїхав, чи їв що дорогою.

— Їхав зайцем без білету, а два дні ще нічого в роті не мав...

Тітка аж руками розвела, побігла до кухні і принесла, що тільки там було до їди. Накормила мене, напоїла і бачить, що в мене від утому очі злипаються, положила мене спати. Дала батькові телеграму, що я вже приїхав до неї і що вона бере на якийсь час до себе та зараз віддасть у школу. Батько відписав листом, що такого шубравця, як я, він при зустрічі добре батогом привітає. Дякував тітці, що взяла мене до себе, бо з ним, каже, ніхто не дасть собі ради.

Залишився я в тітки. Ходжу до реальної школи, вчусь добре. Минають роки, скінчив науку з відзначенням і перейшов до політехніки, на відділ електротехніки. В музеях і бібліотеці підготовляюсь до праці.

Прийшов 1914 рік. В кінці липня оголошена війна. Десятки моїх товаришів уже записались до армії. Вже на фронті, де кров ллється ріками. Пішов і я до воїнського начальника і записався до армії охотником.

За пару днів я вже в уніформі прийшов до тітки попрощатися. Тітка мало не вмерла з переляку, як побачила, що я вже готовий до походу. Але зрозуміла, що як усі їдуть, то й я мушу свій обов'язок виконати. Одягла мене, дала тепле убрання. Чула, що англійці своїх солдатів годують чоколадою, то ж і мені накупила кілька фунтів. Не зрозуміла бідна, як я це добро буду на собі носити. Попращались, поплакали, пішов я на станцію, де вже були зібрані поповнення для армії, яких висилали до Граєва в Польщі; там у той час були великі бої. Старшина, який їхав з нами, взяв мене до себе за писаря і передав мені усі папери. Старшину звали прапорщик Ющенко. Посадили нас по сорок чоловіків до вагону і ми поїхали. Їхали п'ять днів, дорогою до нас причепили ще кілька вагонів і в Граєві нас приїхало коло тисячі людей. Дорогою втекли кілька жидів і москалів. На станції нагодували нас обідом — борщ із мясом, гречана каша з салом і шкварками. На ніч вислали нас по полках. Мене призначили в 16 ладожський полк у восьму сотню до штабс-капітана Пекути. Так дійшли ми до Ортельсбургу, де був розташований полк. Ніхто мене не питав, що я знаю, чи вмію стріляти, як треба вартувати. Треба було самому доглядати і вчитися. Шанців у той час ще не було і ворога треба було скрізь шукати, бо він скрізь був і як з землі вилазив: В кожному селі, на кожному хуторі ворог мав свої очі й уші (своїх пластунів). І в день і в ночі вони давали знати своїм військам, куди ми їдемо. В день на вітряках крила крутились в той бік, куди ми йшли, а вночі вони на нашій дорозі палили скирти соломи або придоріжні хатки. Бувало й так, що ми вже пройшли якенебудь село а в цей час ізза села ку-

лемет тарахкотів на всі боки, а там вже нікого немає. Розуміється, спалимо те село, але це не помагало. Прийшли ми до Грос-бесау. Наш курінь на охороні. 8 сотня в заставах. Чуємо сильний вогонь з боку Аленштайн, а перед нами тихо, тільки чути як потяги один за другим їдуть. Наразі вся лінія, де мусів бути ворог, освітілась кострами. Що там робиться, не знаємо. Курінний наказує вислати охочих довідатися, що там таке. Я визвався іти на праве крило кострів. Це було моє перше бойове хрещення. Зомною пішов рядовик Когут, праворуч від нас пішов другий і третій дозор. Здавалось, що це так близько, а ми вже пройшли яких тисячу кроків і ще далеко до тих вогнів. Ще пройшли пять-шість сот кроків і вже добре видко, як солдати біля вогнів сидять, щось печуть, і гомонять. Чути добре їх розмову, вони балакають про якусь перемогу Гінденбурга, про велику кількість полонених. Для нас це не ясно, бо знаємо, що Гінденбург на французському фронті.

Тільки ми це почули, як почули ззаду себе, що хтось потихенько по німецьки говорить і питає, хто іде. Я добре розумію німецьку мову. Так у мене серце забилося, як та пташка у клітці. Що робити? Кого він питає? Коли чуємо відповідь “кайзер”, а другий йому відповідає “кенігсберг”. І знова тихо. От думаю собі перший раз пішов у розвідку і вже пропав. Спереду ворог і ззаду ворог. Що тут робити? Полізу далі наперед. Когут трясеться, як би його трястя трясло і все каже: “Пропали, ей Богу, пропали!” Долізли ми ще скільки кроків наперед і чуємо хтось хропить так добре, якби у себе в хаті спав. Ми тихенько хотіли його оминати, та шкода — ніякого доказу не буде, де ми були і що зробили. От я залишив Когута намісці, а сам тихенько поліз до сплячого. Дивлюсь, а там спить здоровий німець, років по сорок-пять, біля нього рушниця. Думаю треба його приколотити, спокійніше буде! Та шкода стало, взяв тихенько ту рушницю і назад. Чую гукає до мене з просоння; хто там? Я відразу кажу “Кайзер”. Голос заспокоївся, забормотів “кенігсберг” і знова тихо. Ми тоді чим скорше назад до дому. Не встигли прийти до себе, як знова гомонить і чуємо, як один оповідає другому, який він щасливий, що його з французького фронту перевели на російський. Тут, каже, один відпочинок. Не встигли ми, каже, сюди приїхати, як вже росіян побили. Багато забрали в полон, а решту і з собаками недоженеш.

Це мене так розлостило, що я кинувся на нього і вбив його багнетом, а другий молодий хлопець, яких 19 років, побачивши над собою багнет Когута, упав на землю, як мертвий. Я зав'язав йому рот, щоб не кричав, зв'язав назад ру-

ки, забрав у вбитого рушницю і каску і пішли в свою сторону. Пробував німець тікати, але ми його догнали і я наказав йому йти зараз за Когутом, а я з револьвером ззаду. І попередив його, що як він рушиться щераз і почне втікати, пристрілю. Наразі чуємо в тій стороні, де ми вбили вартового, піднявся страшний крик: німці пустили сигнальні ракети догори, як знак сполоху. Тоді ми побігли, що було сили. А тут прожектор освітив ціле поле, почав шукати, хто то наробив їм такої шкоди. Освітив і нас і зараз же полетіли кулі в наш бік. Дякуючи Богу ніодна не поцілила нас. Кулі, як ті бджоли, гудять коло уха. По всьому німецькому фронті сполох, погасили вогні. На всіх кінцях прожектори своїми проміннями прорізують темряву ночі. Так ми вкінці добігли до своїх частин і я зараз нішов до сотника і зложив йому рапорт про всі нагоди і пригоди.

Сотник нішов до командира полку і той хотів персонально почути від мене про нашу роботу. Командир полку подав руку, щиро подякував мені й Когутіві. Мене підвищив в молодшого підстаршину, а Когута в ефрейтори і наказав представити нас до нагороди хрестами святого Юрія четвертої класи.

З німецьким полоненим ми скоро подружились. Він бачив, що йому ніхто ніякого зла не робить і тому заспокоївся. На другий день його вислали в запілля, а перед тим він через нашого священника написав листа до своїх батьків у Німеччину через Червоний Хрест.

Те, що я чув від німців підчас розвідки, була правда. Гінденбург зо своїм військом приїхав із Франції до Східної Пруссії, забрав в полон два російські корпуси в силі яких шістьдесять тисяч. Генерал Самсонов застрілився. Німці продовжують наступ на Млаву. Тому що від Аленштайна до Сольдау став прорив, нам наказано відходити на Ломжу.

Ідемо поволі, бо дуже змучені. Наш полк в авангарді. Від полку вислані дозори і застави. Одною правою керую я, праворуч від нас чути велику стрілянину, очевидно в армії Рененкампа. Тоді я вислав від своєї застави ще три дозори і наказав бути дуже уважними. Почало добре світати. Ідемо по шляху на Ортенсбург. Чую правий дозор мій стріляє раз, два і більше, попереджує про якусь небезпеку. Я зараз розсипав заставу в розстрільну і пішов на вогонь дозорів. Дивлюсь у далекозір і побачив невелику кількість німецьких кінночників, кроків вісімсот від нас. Спочатку вони зупинились і таксамо оглядають нас. Підїхав до них їх старшина, дав наказ і почали нас обходити з двох кінців. Коли вони підїхали до нас, на яких п'ятьсот кроків, я наказав від-

крити по них вогонь із рушниць і кулемета. Німці перекинули свої списи з чорними прапорами і кинулись на нашу заставу. Тут ми зчинили такий вогонь, що аж страшно стало. Кожен добре цілить. За яку хвилину — багато з німців лежало на полі, а між ними і їх старшина. Решта проскочили нашу розстрільну і почали тікати. Я послав донесення сотнику забрав у убитого старшини револьвер, мапу і далекозір. Солдати позабірали в убитих, що кому треба було, підбрали трьох ранених, піймали двох коней, що стояли коло забитих своїх властителів і це все відіслав до полку. А сам підняв розстрільну і пішов далі по моєму маршруту.

Недалеко Ортельсбургу нас запинили на відпочинок. Тут приїхав начальник дивізії. Визвав до себе всю нашу заставу і дозорців, дуже нам дякував за добру службу, всіх нагородив хрестами Святого Юрія четвертої класи. Мені дав третьої класи і наказав зараз же представити мене до старшинської ранги прапорщика. Ми всі закричали “ура! ура!” нашому начальнику дивізії. Командир полку дозволив мені, як budouчого старшину, взяти собі на пам'ятку револьвера і далекозір вбитого німецького старшини.

Ще добре ми не відпочали, як з лісу вискочила кінногірська батарея і почала по нас стріляти. Вмент наші кіннотчики заскочили її з боку і вона знялась і втекла, пустивши в наш бік останню гранату. Шматком цієї гранати покалічило мене і я поїхав у лазарет в Ломжу, а звідтіль до Вільна. Пролежав три місяці і як вернувся, то найшов свій полк вже під Варшавою. Там я довідався, що я вже прапорщик і нагороджений трьома хрестами — два срібних і один золотий.

Не встиг я ще добре оглянутись в полку в новій своїй ранзі, як армія наша переїхала до Тарнополя, а звідтіля ми пішки пішли через Білу, Плотичі, Івачів долішний, Івачів горішний до Ігровиць. Тут наш полк став у резерві. Ми добре відпочали, помились, почистились. Стояли тут пару тижнів і несли легку службу.

Одного дня приходить до мене вістовий і каже: “Тут є для вас наказ!” і подав мені пакет. Прочитав все що там написано. А там був наказ сьогодні в ночі піти на позицію і оглянути окопи, які рано наш полк мусить зайняти. Зараз же закликав до себе кількох хлопців зо служби звязку, наказав взяти тедефони і бути готовими до дороги. Вночі ми вже були в шанцах. Добре все оглянули, провели телефони, від сотників довідались про їх роботу, де ворог, що він робить. І перед самим світанком — ми стрінули наш полк і кuartиріери повели кожную сотню на їх місце. Переходячи

через шанці якась дурна куля вдарила мене в плече і перебила кістку. Немає що, треба знова їхати до лазарету. Цей раз довго мене лікували, а після тримали в запіллі на різних посадах. І тільки як став головою російської держави Керенський, вислали мене знова на фронт. В армії почався хаос. Я почув що у Києві формуються українські частини, зараз же поїхав до них. Тут пережив страшні дні революції. Тітка моя підчас цих подій зо страху померла. От так я переходив від одної української частини до другої і нарешті опинився під вашою командою.

Багато пройшло часу, як балакав зо своїм адютантом на позиції, багате води до моря утекло, а пережити все перед очима і чим далі, як те вино — чим старше, тим міцніше.

Я поїхав закордон як військовий аташе, до Відня, а звідтіль як голова дипломатичної місії до Будапешту. І тут довідався, що адютант помер на позиції в Житоїрі від запалення легенів.

Маленький Гриць, Герой України

Січень, 1918 року. Ревуть гранати над Києвом. Стогне земля від стрілянини великих гармат. Свистять на всі боки кулі, як ті бджоли...

На Печерську йде завзятий бій між москалями, які під керівництвом жидівки Бош підняли повстання проти Центральної Ради і військами Української Держави, на чолі яких йде Слобідський курінь під проводом Петлюри.

Головною точкою бою є арсенал, як одиноке джерело, звідкіль можна дістати муніцію. І тому як одні, так і другі вислали туди свої найкращі сили. І там йде завзятий бій.

Вже кілька разів українські війська переходили в цім куточку в наступ і з великими втратами відходили. Тоді Петлюра дав наказ стягнути до Царського саду всі війська зо всього Києва і перейти в рішучу офензиву. Побігли гонці в різні кінці міста і потягнулись до Царського саду з різних куточків Києва невеличкі загони козаків...

Йде до них по Хрещатику і останній курінь Слобідської України: йде бадьоро-весело, якби йшли не в бій, а десь на прогульку. Ідуть і цілою груддю співають "ми гайдамаки, ми всі однакі".

Попереду їх йде хлопчик років дванадцять, стрункий, сеньоокій гуцул з гарними кучерями і несе перед собою жовтоблакитний прапор.

Цього хлопчика в ту пору увесь Київ знав і звали його одні Гриць, а другі Гриша.

Ще в 1915 році, коли російські війська докотились аж до Карпат, з передових ліній фронту повиганяли зо сіл тих, що там мешкали, з одного боку, щоби ненаражати їх на небезпеку, а головне паралізувати шпіонам їх роботу. Виселили таким чином з села Жабя, одну родину, жінку з маленькою донечкою — три-чотири роки і хлопчиком Грицем — вісім років. Батько їх вже давно був в австрійській армії на італійському фронті. Ніякі просьби-протести не помагали, все мусіли лишити і взяти зі собою лише те, що могли нести на собі. Посадили в потяги як тих оселедців і повезли в далеку невідому дорогу. За кілька днів вони доїхали до Києва-товарня. Тут зібралась сила вигнанців зі всіх кутків Галичини і Буковини. Тут їх сортували, куди і

кого відправити, Назначили і родину Гриця кудись їхати... Хлопчик, якому батько і школа багато говорили про столицю України Київ, пригадав собі, що тут колись були наші гетьмани і князі. Ще в потягу не відходив від вікна і все дивився, доки сонечко світило... І чого тільки не передумала ця маленька голова... Як потяг їх стояв у Києві, він вже нераз пролізав через охорону жандармів і все вискакував зо станції, щоб подивитися який той Київ. Не було куточка на станції, де Гриць не заглянув би. В цей час мати Гриця і його сестра вже сиділи в потягу, щоб їхати далі. Народу набилось багато. Кожен вибирає собі місце, щоб бо-дай як можна було спати. Тут загудів потяг, рванув зо всією силою вперед, штовхнув назад і поїхав у назначене місце. В цей час Гриць прибіг до свого потягу, а там ні потягу, ні мами, ні сестри... Заплакав Гриць сердечними сльозами, а відтак побачив хвіст свого потягу, що вже був далеко. Що сили було закричав "мамо, мамо!" тай побіг за потягом... Побачив це машиніст, що вертався з роботи. Шкода йому стало хлопчика і побіг він доганяти Гриця. Ледве, ледве догнав. Але де там! Хлопчик і слухати не хоче залишитись тут без мами. Бється і драпається як дике звірятко... Машиніст легенько забрав хлопця на руки, пригорнув до себе і відніс до своєї хати...

Гриць пару днів плаче, їсти не хоче, нічого не п'є і все збирається тікати, мамуню шукати... Та добре, любе серце його опікуна зробило своє діло. Хлопчик потрохи почав при звичаюватися до свого приятеля, почав і їсти і пити... Оповів опікуна, як їх викинули з села, як мати плакала, як душно було їхати потягом до Києва, бо вагони були товарові. У вагонах темно і лише з двох боків маленькі вікна, в які він цілу дорогу дивиться, яка то мила і гарна Україна...

Сказав, що на селі його кликали Грицько-Гуцул. Оповів, яке гарне їх село, які гарні кругом гори, а одна з них далеко в білій шапочці стоїть... І ще багато оповів, що тільки пригадала його діточа пам'ять...

Гриця полюбили всі робітники і сусіди, там де робив його новий батько Павло Черняхівський. Він зо всіми поговорить, усіх привітає і йде далі, щоб не мішати роботи людям... Почав Гриць і до школи залізнодорожників ходити. Там він дуже добре вчився, а вечорами йому оповідали про Київ, та про минуле України. Водили його і до Лаври, і на майдан і в музеї і скрізь-скрізь... Так тягнулося до революції в 1917 році, до березня. І як тільки почали формуватися українські частини, Черняхівський записався в одну з них і разом зо собою забрав туди й Гриця. Гриць став козаком.

І на муштру з козаками ходить, і на обід, і на варту зо своєю частиною іде, а на обід біжить і ніколи не забуває своєї деревляної ложки...

Черняхівський йому подарував малий український прапор із тризубом по середині. І Гриць того прапора ніколи не залишав, а все з ним ходив...

Так він і тепер зо своїм прапором ішов на підмогу отаману Петлюрі, ішов відібрати від ворога арсенал.

Був полудень... Українці приготувались до офензиви, поставили дві гармати й прямою наводкою гранатами розбили двері арсеналу. Козаки кинулись вперед, та ворог стрінув їх таким вогнем, що передні почали відходити. В цей час прийшов до царського саду курінь Слобідської України, разом з Грицем... Гриць побачив, що гармати розбили двері арсеналу, кинувся вперед з криком: "Смерть ворогу, Слава Україні!"

Всі козаки, і ті, що відходили вернулись і кинулись за Грицем на арсенал. І арсенал був взятий нашими козаками. Це була велика радість, радість а разом і велике горе, бо під самими воротами арсеналу лежав убитий Гриць. Всі плакали за цим лицарем-героєм, за цим незабутнім хлопчиком..

Поховали Гриця на Аскольдовій могилі. Домовину ніс сам Черняхівський. Нікому не дав. Всі присутні, а їх було пів Києва, плакали сердечними - болючими сльозами. В домовину поклали і його прапор, а могилу засипали квітами... Спи спокійно, любий Грицю, ти зробив для України велику роботу. Ти навчив наших дітей, як треба любити свій рідний край!... Вдячна мати Україна тебе ніколи не забуде. Хай земля для тебе буде легкою!

Ген. В. СІКЕВИЧ